

YENİKAPI MEVLEVÎHÂNESİ

Doç.Dr.Baha TANMAN

İstanbul'daki Mevlevî asitânelerinden olan Yenikapı Mevlevîhanesi, bağlı bulunduğu tarikatın sınırlarından öteye, Osmanlı dönemi tekke mimarisi ve kültürü açısından, özellikle edebiyat ve musiki tarihimize bakımından önemli bir kuruluştur. Bu makalenin amacı Cumhuriyet döneminde en önemli bölümleri ortadan kalkmış olan söz konusu kuruluşun kuruluş tarihçesini özetlemek, Vakıflar Arşivi'nde bulunan rölevaler ile İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan mülga Eski Eserler Encümeni Arşivi'nde (Encümen) bulunan 1940 tarihli fotoğraflardan hareketle mevlevîhanenin mimarisi ve süslemeleri hakkında bilgi sunmaktır.

TARİHÇE¹:

İstanbul'daki Mevlevî asitâneleri arasında, kuruluş tarihi itibarıyla Galata Mevlevîhanesi'nden sonra ikinci sırada yer alan Yenikapı Mevlevîhanesi 1598'de Yeniçeri Kâtibi Malkoç Mehmed Efendi (1550 civ.-1646)² tarafından tesis edilmiştir³. Daha önce mevlevîhane arsasının bâniye ait sayfiye niteliğinde bir bahçe olduğu, yakındaki bir bostanda bir çınar ağacının kovuğunda inzivaya çekilmiş bulunan ve Malkoç Mehmed Efendi'nin teveccühünü kazanmış olan Kemâl Ahmed Dede Efendi (1558/59-1601/02)'nin⁴ yeni kurulan tekkeye post-

1. Bkz. ARŞİV BELGELERİ: *Derghehname*, 1748-1752 arası, b.13(?); *Başbakanlık*, 10/19(1784), (Çetin, 587); *Ergin*, 1805 civ., no: 150; *Zühdü Bey*, 1823 civ.v.1b; *Topkapı*, 1805-1826 arası, no: 92; *Hankâhname*, 1833-1846 arası, v.7b, no:179; *Saliha Sultan* 1249(1834), v. 13a; *Dahiliye*, R. 1301(1885/86), 53; *Öz*, 1326(1908), no: 81; *Derûn*, 1920 civ.,(Tayşi 31-32); *Vakıflar*, 1341 (1922/23) no:315 ve no 318 (?); *Sefine*, 1342(1923/24), V, 269; *Encümen*, vol. I.no:3187-3235(13-16. II,14,22,III,1940); B.Özkan, *İstanbul'daki Mevlevîhaneler*, I.Ü.Edebiyat Fakültesi yayınlanmamış lisans tezi, 1967,29-49; M.Balta, *İstanbul'da Açık Türbeler*, idem, 1981, 36.BASILI KAYNAKLAR: *Evlîya*,I,272; *Asitâne*, 1256(1840),9, 15; *Hadika*, 1281(1865), 1,228-230; *M.Cevâmi*, 1304(1886/87), I,116-117, no:168; *M.Tekâyâ*, 1307(1889/90), 16; *İhsaiyat*, R.1329(1913/14), 19; Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevîhanesi*, İstanbul R.1329(1913), Yay. Tercüman/1001 Temel Eser, haz.Y.Senemoğlu, İstanbul?; T.Olgun, "Yenikapı Mevlevîhanesi", *Mahfel*, 1342(1923), 40 vd.; Kubaracılar, *Sebiller*, 1938, 55; R.E.Koçu, "Yenikapı Mevlevîhanesi", *Yeni Musiki Mecmuası* 4(1962), 59-61; *Öz*, *Camiler*, 1962, I, 156; A.S.Ünver, "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlânâ Güldestesi*,.....1964; M.Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 4-5(1976), 15-46(29-32); A.Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983 (2.baskı), 338. Burada adı geçen kaynaklar arasında M.Ziya'nın kitabı mevlevîhanenin tarihçesi hakkında en geniş ve doğru bilgileri ihtiva etmektedir. Bu sebepten yapının geçmişi ile ilgili dipnotlarında bu kaynağa göndermeler yapılmış, daha sonra yayınlanmış olup M.Ziya'dan bilgi aktaran kitap ve makalelere ancak bu kaynağın baskı tarihinden (1913) sonraki dönemlere ait dipnotlarında başvurulmuştur.
2. Bkz. *Hadika*, I, 228; M.Ziya *age*, 67-70.*Hadika*'da "sahibi hayr şadırvan kurbünde medfundur" deniliyor. M.Ziya, *age*, 70-72'de "Kâtip Mehmed Efendinin Medfeni (Kabri) Hakkında İnceleme" başlığı altında bâninin gömülü olduğu rivayet edilen ya da muhtemel olan çeşitli yerler belirtildikten sonra semahane-türbe binasının yakınında bulunan ve zamanla "Mumu Sönmez Dede"nin kabri olarak anılmaya başlanan mezarın Malkoç Mehmed Efendi'ye ait olması gerektiği belirtilmektedir.
3. *Vakıflar*, no: 315'te "Kâtip-i Yeniçeriyân" Mehmed Efendi'nin Yenikapı'da bir mevlevîhane vakfetmiş olduğu kayıtlıdır. Ayrıca mevlevîhanenin tarihçesi ile ilgili yazma ve matbu bütün kaynaklarda bâni olarak bu zat kabul edilir. Bu arada *Vakıflar*, no: 318'de Mirahür Hasan Paşa adında bir hayır sahibinin yine Yenikapı'da bir mevlevîhane vakfetmiş olduğu kayıtlıdır. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin Malkoç Mehmed Efendi'den sonra 2.,3. bânisi olmuş kişiler arasında bu isimde bir kimsenin rastlanmamaktadır. Eğer söz konusu belgede bir istinsah ya da imla hatası yoksa bu husus ayrıca araştırılmaya ve aydınlatılmaya muhtaçtır.
4. Bkz. M.Ziya, *age*, 107-113; Ergun, *Antoloji*, 1942, II, 413; "Ahmed Dede (Kemâl)", *İSTA*, I (1958), 352; N.Araz, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul 1972 (3.baskı), 302-306. Türbede gömülüdür.

nişin tayin edildiği bilinmektedir⁵. İlk mevlîhane mescid, semahane, onsekiz adet dedegân hücre, meydan-ı şerif ve matbah-ı şeriften oluşmaktaydı⁶. Bunlardan meydan-ı şerif ile sonradan "eski mutfak" olarak adlandırılan matbah-ı şerif hemen hiç değişmeden yakın tarihlere kadar gelebilmiştir⁷. Malkoç Mehmed Efendi ayrıca 1603/04'te çevrede bulunan emlakından birçok bağ ve bahçeyi mevlîhaneye vakfedip arazisini genişletmiştir⁸. Mevlîhanenin vakfiyesi 1608/09'da devrin Rumeli Kazaskeri Esad Efendi'nin huzurunda tescil edilmiştir⁹.

Yine Malkoç Mehmed Efendi postnişin Doğanî Ahmed Dede Efendi'nin¹⁰ meşihati (1601/02-1630/31) sırasında, günümüzde helaların bulunduğu yerde, şeyhlerin ikameti için bir köşk yaptırmıştır¹¹. Bu köşk mevlîhanenin ilk harem dairesi olarak telakki edilebilir. Keza bu dönemde Doğanî Ahmed Dede Efendi'nin damadı tacir Hacı Mehmed Efendi mevlîhaneye birçok teberruda bulunmuş ve yeni hücreler ilave etmiştir¹². Ayrıca Doğanî Ahmed Dede Efendi'ye teveccühü olan Sultan IV. Murad tekkeye çeşitli yardımlarda bulunmuştur¹³. XVII. yüzyılda mevlîhanenin büyük bir kuruluş olduğu, çevrede birçok vakıf dükkâna sahip olduğu Evliya Çelebi tarafından rivayet edilir¹⁴.

Muhtemelen ilk yapıldığında da ahşap olan ve zamanla yıpranan semahane onikinci postnişin Şeyh Seyyid Ebubekir Dede Efendi (1705/06-1775)'nin¹⁵ meşihati (1746-1775) sırasında Veziriazam Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)¹⁶ tarafından 1731/32'de eski haline uygun olarak, ancak bir miktar genişletilmek suretiyle ihya edilmiş,¹⁷ hücreler de aynı şekilde harab olduğundan Veziriazam Nailî Abdullah Paşa (1698-1758)¹⁸ tarafından 1754/55'te yeniden inşa ettirilmiştir¹⁹. Ayrıca o zamana kadar "Doğanî Dede Türbesi" olarak bilinen ve içinde ancak dokuz adet kabrin bulunduğu dar, uzun, alçak tavanlı bir yapı olan türbe Ebubekir Dede Efendi'nin yeğeni ve mevlîhanenin açısı dedesi Sahih Ahmed Dede (vef. 1813)'nin²⁰ gayretleri, Telhisci Ahmed Ağa adında bir Mevlî muhibbinin delaleti ve Veziriazam Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa (1745-1812)'nin²¹ masrafları karşılması ile genişletilerek yenilenmiştir²². Arkadaki bahçeden bir miktar yerin türbe alanına eklendiği, böylece türbenin son dönemde görülen sınırlarına kavuştuğu bilinmektedir²³. Yine XVIII. yüzyıldaki onarımlar meydanında, türbenin niyaz penceresi önünde yer alan "eski şadırvanın", çatısının çökmesi üzerine Mevlî muhibbi Şeyhülislam Mekki Mehmed Efendi (1714-1797)²⁴ tarafından 1785/86'da yenilenmesi zikredilebilir²⁵. Ayrıca aynı yüzyılın sonlarında Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah

5. Bkz. M.Ziya, *age*, 69, 109.

6. Bkz. M.Ziya, *age*, 80.

7. Bkz. M.Ziya, *age*, 80.

8. Bkz. M.Ziya, *age*, 80.

9. Bkz. M.Ziya, *age*, 80. Nitelikim **Vakıflar**'daki tescil tarihi de 1017'dir.

10. Bkz. M.Ziya, *age*, 113-118; "Ahmed Dede (Doğanî)", **İSTA**, I (1958), 349-350; Gölpınarlı, *age*, 164, 248. Türbede gömüktür.

11. Bkz. M. Ziya, *age*, 81-83. Burada köşkün inşası üzerine söylenmiş iki tarih manzumesi yer almakta, bunlardan 1. sinin vaktiyle köşkün kapısı üzerindeki kitabede yazılı olduğu nakledilmektedir.

12. Bkz. M. Ziya, *age*, 81-82.

13. Bkz. M. Ziya, *age*, 90, 114-115.

14. **Evliya**, I, 272'de şöyle deniliyor: "...Bu mevlîhane öyle büyüktür ki yetmiş kadar Mevlî fukarası odası, semahanesi ve imareti etrafında yeşil sahalar vardır... Mevlîhanenin bu kasabada (Yenikapı) yetmiş seksen kadar dükkânları vardır".

15. Bkz. M.Ziya, *age*, 156-157; Ergun, *age*, II, 413, 420; Gölpınarlı, *age*, 308, 406.

16. Bkz. **H.Vüzerâ**, II, 42-51.

17. Bkz. M.Ziya, *age*, 83. Bu genişletme ameliyesi sırasında 1112(1700/01)'de vefat etmiş olan Derviş Abdullah'ın kabrinin bulunduğu bilinmektedir.

18. Bkz. **H.Vüzerâ**, II, 81-83.

19. Bkz. M.Ziya, *age*, 83-84.

20. Şeyh Seyyid Ebubekir Dede'nin kardeşi Ömer Efendi'nin oğlu, Galata Mevlîhanesi postnişinlerinden Şeyh Seyyid Kudretullah Efendi (1788-1871)'nin babasıdır. Oğlunun **Derûn(Taysî)**, 45]'de bulunan kayıtdan lakabının "Hacı Dede" olduğu öğrenilmektedir. **Mir'at**, 46-47'de Galata Mevlîhanesi bahsinde, Hacı Dede'nin, yeğeni Şeyh Seyyid Nâsir Abdülbaki Dede Efendi'nin 1804/05'te posta geçmesi üzerine Yenikapı Mevlîhanesi'nden uzaklaştırdığı, Macuncu'daki evinde münevvis bir hayat sürdüğü ve zikirle meşgulken vefat ettiği bildirilmektedir.

21. Eyüp'te kendi adı ile anılan tekkenin (envn. no:) bânisidir. Bkz. **H.Vüzerâ**, III, 47-49; "Mehmet Paşa (İzzet) Safranbolulu", **ML**, VIII (1972), 545.

22. Bkz. M.Ziya, *age*, 84.

23. Bkz. M.Ziya, *age*, 84-86. Burada türbenin genişletilmeden önce barındırdığı kabirler ve genişletilme sırasında türbe içine alınan kabirler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

24. Bkz. A. Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislamı**, Ankara 1972, 159-160.

25. Bkz. M.Ziya, *age*, 87-88.

Valide Sultan (vef. 1805)²⁶ Yenikapı Mevlevihanesi'ne fodalı, yağ, pirinç ve sair malzeme tahsis etmek suretiyle yardımda bulunmuştur²⁷.

Semahane-türbe binası ile çevresindeki müstemilat tekrar harap olduğundan Sultan II. Mahmud söz konusu bölümleri 33.474 kuruş harcıyarak 1816- 1817 arasında yeniden inşa ettirdi²⁸. Hükümdarın emri üzerine Şehremini Hayrullah Efendi 30 Haziran 1816 (4 Şaban 1231)'da gerekli keşfi yaptırdı, 12 Temmuz'da tekkedeki eşya geçici olarak başka yere taşındı. 15 Temmuz'da eski semahanenin yıkımına başlandı, 18 Temmuz'da temel atma töreni icra edildi. Dönemin postnişini Şeyh Seyyid Nâsır Abdülbaki Dede Efendi (1765/66- 1821)'nin²⁹ başkanlığında cereyan eden törende ünlü Tevkii Halet Efendi (1760-1823)³⁰ ile Şehremini Hayrullah Efendi temele ilk taşı yerleştirmişlerdir³¹. Yaklaşık bir sene süren inşaat ve tezyinat işleri 1817 yılında (5 Rebiyülevvel 1232) sona ermiş ve muhteşem bir törenle açılış yapılmıştır (9 Cemaziyülevvel 1232)³². Yenikapı Mevlevihanesi'nin semahane-türbe binası yine Sultan II. Mahmud tarafından 1837/38'de ikinci kere yenilenmiştir³³. Adı geçen bölümlerin 1962'de yanmadan önceki son şekillerini, hiç değilse ana hatları ile planlarını 1816-1817'de aldıkları, iç taksimatın, mimari ayrıntıların ve süslemenin ise 1837/38'de şekillendiği kabul edilebilir³⁴. Bu meyanda hünkâr girişinin -hatta hünkâr mahfilinin de- ikinci ihya sırasında yaptırıldığı anlaşılıyor³⁵.

Yenikapı Mevlevihanesi Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) de esaslı bir onarım geçirmiştir³⁶. Ancak bu onarımın hangi bölümleri kapsadığı ve mimari özelliklerine ne gibi katkılarda bulunduğu açıklık kazanmamaktadır. Yine bu devirde Maliye Nazırı Abdurrahman Nafiz Paşa (vef. 1853)³⁷ mevlevihaneye 1848/49'da bir muvakkithane-sebil ikilisi ile 1850/51'de bir kütüphane eklemiştir, az sonra vefat edince kütüphaneye bitişik açık türbesine defnedilmiştir³⁸.

Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) Mısır Hıdivi İsmail Paşa (1830-1895)³⁹ 83.432 kuruş harcıyarak dedegân hücrelerini, harem ve selâmlığı (şeyh dairesini) yeniden inşa, semahaneyi de tamir ettirmiştir⁴⁰. 1865 yılının Şubatı'nda (Şevval 1281) vükela, ulema, meşâyih ve sair ileri gelenlerin katılımı, Mevlid kıraatı ve mukabele icrası ile debdebeli bir küşad töreni tertib edilmiştir⁴¹. Bu meyanda Hıdiv İsmail Paşa'nın "mahşer midillisi" lakaplı Mısır Kapı Kethüdâsı Kâmil Bey'i bu inşaat işini takibe memur kıldığı (bir anlamda bina emini tayin ettiği) bilinmektedir⁴².

26. Bkz. M.Ç.Uluçay, **Padışahlara Kadınları ve Kızları**, Ankara 1980, 99.

27. Bkz. M.Ziya, **age**, 90.

28. Bkz. M.Ziya, **age**, 88. Metni ileride verilecek olan, cümle kapısı ile semahane kapısı üzerinde bulunan kitabeler de bu olayı belgelemektedir.

29. Bkz. Bursalı, **Müellifler**, I, 39; M.Ziya, **age**, 161-164; Ergun, **Antoloji**, 1942, II, 415-420; İbnülemin, **Hoş Sadâ**, İstanbul 1958, 24-26; "Abdülbaki Efendi (Mevlevî)" ve "Abdülbaki Nâsır Dede", **İSTA**, I (1958), 76,78; Gölpinarlı, **age**, 83..Türbede gömüktür.

30. Bkz. M.Ziya, **age**, 99-105; "Halet Efendi", **ML**, VI(1971), 545; Gölpinarlı, **age**, 174, 248-254, 256,414.

31. Bkz. M.Ziya, **age**, 88-89.

32. Bkz. **Hadika**, I,230; M.Ziya, **age**, 89.

33. Gerek **Hadika**'da, gerek M.Ziya'nın eserinde gerekse de bunlardan bilgi aktaran diğer kaynaklarda Sultan II. Mahmud'un gerçekleştirmiş olduğu bu 2. yenilemeden söz edilmemektedir. Metni ileride verilecek olan hünkâr girişi kitabesi bu olayı belgelediği gibi 9.,10, ve 16. (tarih mısraı) mısralar konuya daha da açıklık kazandırıyor: "**Yapmışdı yirmibir sene akdem** bu dergâhı o şeh/**şimdi yine** tecdidine sarf etdi nakd-i bî şumâr/ Kıldı iki kere ihya bu hankâhı şehriyâr".

34. İleride görüleceği üzere, semahane-türbe binasının iç ve dış mimarisine "Osmanlı ampiri" denilen ve Sultan II. Mahmud devrinde özellikle Nusretiye Camii'nin inşa edilmesinden (1826) sonra yaygınlık kazanan üslup hakimdir. Nitekim 1934/35 tarihinde aynı hükümdar tarafından ve muhtemelen aynı mimar/kalfa/usta ekibi eliyle yenilenmiş olan Kasımpaşa Mevlevihanesi ile Yenikapı Mevlevihanesi arasında mimari üslup (oran, mimari ayrıntı ve süsleme) açısından belirgin bir benzerlik göze çarpmaktadır.

35. 1837/38 tarihini veren kitabenin hünkâr girişi üzerinde yer alması gerek bu girişin gerekse de bununla bağlantılı olan hünkâr mahfilinin söz konusu tarihte ihdas edilmiş olduklarını düşündürüyor.

36. Bkz. Erdoğan, **agm**, 32. Burada dipnotu 10'da Başbakanlık Arşivi, Dahiliye İradeleri, no:6298'de kayıtlı olan, Yenikapı Mevlevihanesi duvarları ile Horhor'da kâin Hindiler Tekkesi'nin (envn. no:) taminine dair 14 Receb 1262(1846) tarihli belgeden söz edilmektedir.

37. Bkz. M.Ziya, **age**, 91-92; "Nafiz Paşa (Abdurrahman)", **ML**, IX(1972), 197.

38. Bkz. M.Ziya, **age**, 92, Balta, **age**, 36.

39. Bkz. "İsmail Paşa", **ML**-VI(1971), 447.

40. Bkz. M.Ziya, **age**, 92-95. Aslında selâmlık girişi üzerinde duran, 1913'teki yenileme sırasında yeni inşa edilen mescidin minare kaidesine yerleştirilen ve metni ileride verilecek olan kitabe bu hususu belgelemektedir.

41. Bkz. M.Ziya, **age**, 92.

42. Bkz. M.Ziya, **age**, 94.

Ayrıca XIX. yüzyıl boyunca mevlevîhaneye yapılmış olan bellibaşlı bağışlar meyânında şunları sayabiliriz: Sultan II.Mahmud ve Sultan Abdülmecid mevlevîhanede dervişlere, misaafirlere ve muhtaçlara pişirilen yemek için çeşitli erzak bağışlarında bulunmuş, Maliye Nazırı (kütüphanenin, sebilin ve muvakkithanenin bânisi) Maliye Nezaretine, işlenip arttırılması ve mevlevîhanenin masraflarına harcanması kaydıyla önemli bir meblağ bırakmış, Tevkîî Hâlet Efendi ile Kasapbaşı Şakir Efendi çeşitli bağışlarda bulunmuş, sabık Konya Valisi Mustafa Hıfzı Dede Paşa senede bir defa dedegâna ve dervişâna kuzu ziyafeti çekilmesi için para vakfetmiş, Mehmed Arif Paşa'nın hanımı yanan mutfağı yenilemiş, Sultan II.Mahmud'un hayırseverliği ile ünlü kızı Adile Sultan(1826-1899)'in⁴³ eşi Kaptan-ı Derya ve Sadrazam Mehmed Ali Paşa (1813-1868)⁴⁴ mevlevîhanedeki sarnıcı yaptırmış, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa (1808-1886)⁴⁵ Kalender Çeşmesi'nden⁴⁶ mevlevîhaneye kadar olan yola kaldırım döşetmiş, Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa (1814-1868)'nin⁴⁷ eşi Behiye Hanımefendi Regaib kandillerinde ayne'l-cem (âyin-i cem) tertib edilmesi için Maliye Nezaretine 1.000 lira bırakmış, Sadrazam Midhat Paşa (1822- 1884)'nin⁴⁸ kızı Memduha Hanımefendi de mevlevîhanenin harem dairesine bitişik olan bostanı satın alarak bağışlamıştır⁴⁹.

Yenikapı Mevlevîhanesi'nde semahane-türbe, harem, A.Nafiz Paşa Kütüphanesi, sebil ve muvakkithane dışında kalan bölümler (dedegân hücreleri ile diğer selâmlık birimleri) Kasım 1906'da (1324 yılı Ramazan Bayramı'nın beşinci günü) selâmlıktaki kütüphane odasının altındaki ahırda bulunan çalı çırpının ateş alması ile başlayan yangın sonucunda ortadan kalkmıştır⁵⁰. Bu arada Şeyh Osman Salahaddin Dede Efendi (1820-1887)'nin⁵¹ mevlevîhaneye vakfetmiş olduğu, nadir ve değerli yazmaları içeren kütüphane de kül olmuştur⁵². O tarihte veliahd olan ve ağabeyinin (Sultan II. Abdülhamid'in) sıkı denetimi altında bulunan Mevlevî muhibbi ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nin müdavimi Sultan V. Mehmed Reşad dönemin postnişini Şeyh Mehmed Celâleddin Dede Efendi (1841- 1908)'ye⁵³ bir teselli mektubu yazmakla yetinmiş, ancak 1909'da tahta çıktıktan sonra mevlevîhanenin yanan bölümlerini tekrar yaptırabilmiştir⁵⁴. 26 Nisan 1910'da yangının enkazı kaldırılmış, Konya Mevlânâ Tekkesi postnişini Abdülhalim Çelebi (vef. 1926)'nin⁵⁵ sabık Şeyhülislâm Sahib Molla Bey (1838- 1910)'in⁵⁶, Galata, Bahariye ve Üsküdar mevlevîhaneleri şeyhlerinin, diğer tarikatlardan bazı asitâne şeyhlerinin, birtakım görevlilerin ve -konumuz açısından hepsinden önemlisi- Evkaf Nezareti başmimarı Kemâleddin Bey (1870- 1927)'in⁵⁷ katılması ile temel atma töreni gerçekleştirilmiştir⁵⁸. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hazine-i Hassa'dan ihsan ettiği 10.000 lira ile mescid, şeyh dairesi, dedegân hücreleri, somathane, matbah-ı şerif ve kiler kâgir olarak yeniden inşa edilmiştir⁵⁹. Yanan ahşap çatılı mescidin yerine neo-klasik üslupta kâgir ve kubbeli bugünkü mescid yaptırılmış, selâmlık birimleri ile dedegân hücreleri de aynı üslupta ele alınmıştır. Her ne kadar ilgili yayınlarda sözü edilmiyorsa da 1913'te yeniden inşa ettirilen bölümlerin Mimâr Kemâleddin Bey'in eseri olduğu anlaşılıyor⁶⁰. 4 Eylül 1913'te tekrar önemsiz bir yangın atlatan mevlevîhane hemen onarım görmüştür⁶¹.

43. Bkz. Uluçay, *age*, 135-136; "Adile Sultan", *ML*, I(1958), 216-217.

44. Bkz. İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1955, I, 59-73.

45. Bkz. İbnülemin, *age*, I, 196- 258.

46. Kaynaklarda bu çeşme hakkında bilgi bulunamadığı gibi izine de rastlanmamıştır. Herhalde Yenikapı'dan mevlevîhaneye giden yolun üzerinde bulunuyordu.

47. Bkz. İbnülemin, *age*, I, 149-195.

48. Bkz. İbnülemin, *age*, I, 315-414 ve daha bir çok monografiya.

49. Bkz. M.Ziya, *age*, 90-91.

50. Bkz. M.Ziya, *age*, 219-221. Burada Keçecizade Hikmet Bey'in yangın için söylediği tarih beyti de veriliyor.

51. Bkz. M.Ziya, *age*, 169-192; Bursalı, *age*, I, 171-172; Ergun, *age*, II, 454, 464, 508; Gölpinarlı, *age*, 113, 176, 220-221, 240, 254, 256, 271-273, 310, 321, 407-408, 423. Türbede gömülüdür.

52. Bkz. M.Ziya, *age*, 219.

53. Bkz. M.Ziya, *age*, 192-218; Ergun, *age*, II, 464-466; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, 109-112; "Celâleddin Dede Efendi (Mehmed)", *İSTA*, VI(1963), 3420. Gölpinarlı, *age*, 210, 258, 272-273, 310, 457.

54. Bkz. M.Ziya, *age*, 220.

55. Bkz. C.Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara?, 81, 84 vs.; Gölpinarlı, *age*, 153, 177-178, 180-181, 229-230, 262, 264, 266-267, 273, 277, 363, 410.

56. Bkz. Altunsu, *age*, 226-229.

57. Bkz. Y.Yavuz. *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981.

58. Bkz. M.Ziya, *age*, 225-226.

59. Bkz. M.Ziya, *age*, 225-226. Selâmlık girişi üzerinde yer alan kitabe de bunu belgelemektedir.

60. Her ne kadar Yavuz, *age*'de Yenikapı Mevlevîhanesi Mimâr Kemâleddin Bey'in eserleri arasında zikredilmiyorsa da, söz konusu bölümlerin mimari özellikleri, inşa ettikleri dönemde Kemâleddin Bey'in -eski dönemlerin Hassa Başmimarlığına tekabül eden- Evkaf Nezareti başmimarı olması, inşaatın bizzat hükümdar tarafından sipariş edilmesi ve Kemâleddin Bey'in temel atma töreninde bulunması bu konuda tereddüde yer bırakmamaktadır.

61. Bkz. Özkan, *age*, 30.

Tekkelerin kapatılmasından sonra semahane- türbe kullanılmamaya ve harap olmaya başlamış, harem bölümü bir müddet son postnişin Şeyh Abdülbaki (Baykara) Dede Efendi (1883- 1935)⁶² ile aile efradınca mesken olarak kullanılmaya devam etmiş, daha sonra 1940'larda yıktırılmış, 1913'te yaptırılan kâgir bölümler ise önceleri 22. İlmektep, sonraları Mevlanakapı Yetiştirme Yurdu olarak kullanılmıştır⁶³. 1962 yılı başlarında çıkan bir yangın sonucunda mevlêvîhanenin ahşap olan bütün bölümleri kül olmuştur⁶⁴. Günümüzde hünkâr girişi, A. Nafiz Paşa Kütüphanesi ile türbesi, sebîl, muvakkithane, cümle kapısı, hazire durmakta ve iyi kötü korunmaktadır. Bir müddetten beri (yaklaşık 1980'den itibaren) yetiştirme yurdu olarak kullanılmayan kâgir bölümler ise şu günlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmekte ve bir kültür faaliyetine tahsis edilecekleri söylenmektedir.

Yenikapı Mevlêvîhanesi kuruluşundan kapatılışına kadar Mevlêviyye tarikatına hizmet etmiştir⁶⁵. İlk postnişini Kemâl Ahmed Dede Efendi'den son postnişini Abdülbaki (Baykara) Dede Efendi'ye kadar bu mevlêvîhanede şeyh olarak görev yapmış olan zatların hepsi ileri gelen mutasavvıflar olmanın yanı sıra musiki, edebiyat ve diğer sanat dallarında kıymetli eserler vermiş ve içlerinde klasik Türk musikisinin şüphesiz en ünlü siması olan Hamamizade İsmail Dede Efendi (1777- 1845)'nin⁶⁶ de bulunduğu nice değerli insanlar yetiştirmişlerdir⁶⁷. Yalnız İstanbul'dakiler içinde değil Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafına serpiştirilmiş olan bütün mevlêvîhaneler içinde de Yenikapı Mevlêvîhanesi'nin önemli mevki tartışılmaz. Mukabele günü perşembe olan mevlêvîhanenin şeyhlerinin dökümü ilgili yayınlarda yer almaktadır⁶⁸.

KONUM:

Bilindiği gibi İstanbul kara surları, Fetih şehidlikleri ile bir takım tarikat yapılarındaki veli türbelerinin (Merkez Efendi ve Seyyid Nizam türbeleri gibi) çevresinde gelişerek zamanla Marmara kıyısından Haliç'e kadar hemen kesintisiz devam eden muazzam bir mezarlık alanı ile kuşatılmıştır. Bu kuşağı, 1950'lerden itibaren hızlanan sanayileşme ve şehirleşmeye paralel olarak ortadan kalkan, bağlar, bahçeler ve kırlarla kaplı ikinci bir kuşak izlemektedir⁶⁹. İşte Yenikapı Mevlêvîhanesi XVI. yüzyılın sonlarında bu iki kuşağın sınırında Malkoç Mehmed Efendi'nin yazlık bahçesinde tesis edilmişti. Yüzyılın ortalarına kadar mevlêvîhane meskun alanın bayağı uzağında yer almakta ve doğu yönünde Merkez Efendi Tekkesi'nin çevresindeki mezarlık sahası ile, diğer yönlerde de bağlar ve bahçelerle çevrili idi. Günümüzde söz konusu yeşil alanlar yerlerini sanayi kuruluşlarına ve çarpık kentleşmeye örnek teşkil eden birtakım yeni mahallelere terk etmiştir.

İstanbul surlarında Bizans döneminde "Melanzıya", "Polyandron" ya da "Rhesium" olarak bilinen, Osmanlı döneminde "Yenikapı" ya da "Bâb-ı Cedid" adlarını alan kapı sur içi iskânını konumuz olan mevlêvîhaneye bağlayan yolun üzerinde bulunduğu için mevlêvîhanenin kurulmasından, (XVII. yüzyılın başlarından) itibaren "Bâb-ı Mevlêvîhane", "Mevlêvîhane Kapısı" ya da aynı adı taşıyan diğer sur kapılarından ayırt edilebilmesi için "Mevlêvîhane Yenikapısı" olarak anılmaya başlamıştır⁷⁰. İstanbul halkının ağızında zamanla bu deyimler "Mevlânâkapı"ya hatta son dönemlerde "Mevlânâkapı"ya dönüşmüştür. Öte yandan yeni tesis edilen Mevlêvîhane de adını bu kapıdan alarak "Yenikapı Mevlêvîhanesi" veya "Mevlêvîhane der Bâb-ı Cedid" olarak kaynaklara geçmiştir. Sonuçta Yenikapı ile adaşı olan mevlêvîhanenin çevrenin tarihi topografyasından kaynaklanan beraberlikleri isimleri ile de perçinleşmiştir.

62. Bkz. M.Ziya, *age*, 221-222; İbnülemin, *Şairler*, I, 152-154; "Baykara (Mehmet Abdülbaki)", *İSTA*, IV(19...), 2277-2278.

63. Mevlêvîhanenin 1940 yılında 22. İlmektep olarak kullanıldığı *Encümen*'deki kayıtlardan anlaşılıyor. Yine buradaki fotoğraflarda harem henüz ortadan kalkmış olduğu görülmektedir. Mevlêvîhanenin avlu kapısı yanında "Mevlânâkapı Yetiştirme Yurdu" levhası hâlâ durmaktadır. Ayrıca Erdoğan, *agm*, 32'de bir aralık mevlêvîhanenin bahçesine sağır ve dikiz okulu yaptırılmalarının düşünüldüğü, daha sonra Yetiştirme Yurdu'nun ahşap semahane-türbe binasını da kullanmak istediği naklediliyor.

64. Bkz. Erdoğan, *agm*, 32.

65. M.Ziya, *age*, 110-111'de 4. postnişin Şeyh el-Hac Ahmed Dede'nin 1667/68'de vefatını müteakkip İsmail Merkezî adında muhtemelen başka bir tarikattan- bir şeyh tayin edilmişse de devlet ricâlinde Mevlêvi muhiblerinden bir çok kimsenin ricası üzerine Konya'daki Çelebilik makamından hem bu zat için hem de Kaarı Ahmed Dede (-1679) için meşihatname gönderilmiş, belgenin İstanbul'a ulaştığı gece İsmail Efendi kalp sektesinden vefat edince Kaarı Ahmed Dede mevlêvîhanenin 5. postnişini olmuştur

66. Bkz. R.Yekta, *Esâtîz-i Elhan III/Dede Efendi*, İstanbul 1343 (1924); Ergun, *Antoloji*, II, 428-441; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, 133-170; Gölpınarlı, *age*, 255, 257, 259, 457-459, 462-463.

67. Yenikapı Mevlêvîhanesi'nden yetişmiş olan musikînaslar için bir önceki dipnotunda verilen kaynaklar taranabilir.

68. M.Ziya, *age*, 134-138'de mevlêvîhanenin 6.postnişini Naci Ahmed Dede (1632-1708) ile 7. postnişini Pendarî Ahmed Dede'den bahsedilmekte, fakat Pendarî Ahmed Dede'nin Naci Ahmed Dede'nin yaşlılık döneminde vekaleten posta geçtiği, asaleten şeyh olmaya ömrünün vefa etmediği bildirilmektedir. Buna karşılık *Hadika* ile *Derûn*'da mevlêvîhanenin 6.postnişini olarak Pendarî Naci Ahmed Dede'nin adı verilmekte, böylece M.Ziya'nın aynı isme sahip (Ahmed) halef-selef olan iki şeyhe ait gibi gösterdiği "Pendarî" ve "Naci" lakapları aynı kişide toplanmaktadır. Konu ile ilgili tarihçiler tarafından aydınlatılması gereken bu husus şimdilik karanlıkta kalmaktadır. Yenikapı Mevlêvîhanesi'nin postnişinleri için ayrıca bkz. *Hadika*, I, 228-230; M.Ziya, *age*, 107-224.

69. Bu kuşakta İstanbul'un ünlü mesirelerinden Çırpıcı Çayın ile Veli Efendi Çayın da yer almaktaydı. Ayrıca *Evlîya*, I, 272'de şöyle deniliyor: "...Yenikapı kasabasının beşyüz kadard bağ ve bahçeli saray ve evleri vardır. Bu mevlêvîhane...büyük ağaçlarla süslenmiştir".

70. Bkz. M.Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336(1917/18), 107 vd.; Müller-Wiener, *Bildlexikon*, 1977, 287.

1950'lerden sonra çevrenin ulaşım düzenini, özellikle sur içi-sur dışı bağlantısını büyük ölçüde değiştirmiş olan yeni yol şebekesinin henüz olmadığı dönemlerde -bir başka deyimle mevlevihanenin faal olduğu yüzyıllarda- "nefs-i İstanbul'dan" Yenikapı Mevlevihanesi'ne ne şekilde ulaşıldığına göz atalım: Yenikapı'dan çıkılıp içleri zamanla bostana dönüşmüş olan hendekler geçildikten sonra doğu-batı doğrultusunda mezarlıklar arasında uzanan ve günümüzde "Mevlevihane Caddesi" adını taşıyan yola girilir. Biraz ilerleyince solda kuruşu Sultan II.Bayezid devrine (1481- 1512) kadar inen Hacı Mahmud Tekkesi, sağda Yenikapı Mevlevihanesi'nin açısı dedelerinden Sahih Ahmed Dede'nin Hâlet Efendi tarafından yaptırılmış olan, ampir üslubundaki açık türbesi⁷¹ ile karşılaşılır. Yenikapı Mevlevihanesi'nin uzakta yer alan bir parçası olarak nitelendirebileceğimiz bu türbeden sonra sağda başlı başına bir külliye hatta bir mahalle oluşturan ve Yenikapı Mevlevihanesi ile iyi komşuluk ilişkilerinden öteye birtakım ritüel bağlar⁷² da kurmuş olan Merkez Efendi Tekkesi'ne giden sokak (Merkez Efendi Caddesi) ayrılır.

Bu saptan batıya (ileriye) doğru birkaç yüz adım atıldığı takdirde solda (güneyde) önce mevlevihanenin "hamûşân" olarak adlandırılan ve tekke arsasından Merkez Efendi Sokağı ile ayrılmış bulunan büyük haziresi görülür. Mevlevihanenin binaları doğuda adı geçen sokakla, kuzeyde Mevlevihane Caddesi ile, diğer yönlerde komşu parseller ile çevrili bir arsa üzerinde yer almaktadır. Meyilsiz arsanın pahlı olan kuzeydoğu köşesinde, cadde ile sokağın kavşağında semahane-türbe binasına bağlı olan hünkâr mahfiline geçit veren hünkâr girişi yükselir. Hünkâr girişinden güneye doğru Merkez Efendi Sokağı boyunca sağır avlu duvarı devam eder. Aynı girişten batıya doğru Mevlevihane Caddesi üzerinde sırayla Abdurrahman Nafiz Paşa Kütüphanesi ve Türbesi, hazirenin ufak bölümünü sınırlayan parmaklık, muvakkithane, cümle kapısı, sebil, pence-reli kısa bir duvar ve selâmlık/mescid/dedegân hücreleri grubunu barındıran binanın kitlesi sıralanır.

Yenikapı Mevlevihanesi'nin yukarıda zikredilen kütüphane, türbe, muvakkithane ve sebil dışında kalan bölümleri farklı tarihlerde, farklı malzeme ve üsluplarla inşa edilmiş olmalarına rağmen birbirleriyle irtibatlandırılmış üç kanat içinde toplanmıştır. Sultan II.Mahmud devrinde, 1817 ve 1837/38'deki inşa faaliyetleri sunucunda şekillenmiş ahşap semahane-türbe binası, buna bağımlı çeşitli tali mekânlar (hünkâr mahfili, sarnıç odası, türbedar odası vs.) arsanın doğu kesimine, Mevlevihane Caddesi boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan dış hatla yaklaşık 45° lik açı teşkil edecek şekilde (Kible eksenine dik, kuzeydoğu/güneybatı doğrultusunda) yerleştirilmiştir. Güneydoğu(kible), kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde serbest kalan bu kitle güneybatı cephesinde, arsanın güney kesiminde doğu-batı doğrultusunda uzanan, 1865 tarihli ahşap harem dairesine bitişmektedir. Arada kalan üçgen planlı alanı, söz konusu kanatlar arasında bağlantıyı sağlayan şerbethane bölümü işgal eder. Kuzey yönünde arsanın hemen yarısını kaplayan ve selâmlık mekânlarını, mescidi, dedegân hücrelerini, matbah-ı şerifi, somathaneyi ve sair müstemilatı barındıran 1913 tarihli kâgir kanat Mevlevihane Caddesi boyunca kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiştir. Halen ayakta olan bu kesim kuzey yönünde harem mutfağını, kileri, hamamı, fırını ve su haznesini barındıran bir kanat aracılığı ile hareme bitişmektedir. Böylece mevlevihanenin fonksiyon şemasına uygun biçimde birbirlerine bağlanarak düzgün olmayan bir kitle teşkil eden bölümlerin ortasında, 1913'ten evvel şadırvan avlusu niteliğini haiz bulunan avlu yer almaktadır. Aynı şekilde düzgün olmayan bir plan arz eden bu avlunun A.Nafiz Paşa Kütüphane-türbesi, semahane-türbe kanadı, çevre duvarı ve muvakkithane arasında kalan bir bölümü hazire olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca arsanın güneydoğu kesimini, merkezdeki avludan tamamen tecrid edilmiş olan harem bahçesi işgal etmektedir. Selâmlık kitlesinin arkasında da arsanın güneybatı köşesini teşkil eden ve tekkede yaşayan dedegânın kullandığı diğer bir bahçe bulunur.

MİMARİ VE SÜSLEME:

Hünkâr Girişi, Abdurrahman Nafiz Paşa Kütüphane-Türbesi, Muvakkithane, Sebil ve Cümle Kapısı:

Tekke arsasının pahlanmış olan kuzeydoğu köşesinde kesme köfeki taş örgülü, içbükey kavisli, dış köşeleri gömme sütunçelerle yumuşatılmış iki duvar parçası hünkâr girişini kucaklar. İki yanda kesme köfeki örgülü pilastrlarla, üstte enine dikdörtgen kitabe levhası ile kuşatılmış olan hünkâr girişi beyaz mermerden sövelerle çerçevlenmiştir. Üst söve başlığı, çıkıntılı bir kilit taşının birleştirdiği, sepet kulpu biçiminde bir kemer meydana getiren iki parçadan oluşur. Pilastrların ve bu başlığın üst hizasından geçen yatay bir silmeden sonra kitabe levhası yer alır. Kitabeden sonra kesme taştan ikinci bir yatay silme pahlı köşe boyunca uzanmaktadır. Girişin avlu/iç cephesinde moloz taş örgülü, üstü sıvalı payelere oturan, aynı malzemedeki diğer bir sepet kulpu kemer bulunur.

71. Bkz. not 20.

72. Merkez Efendi Türbesi'nin niyaz penceresi önünde bulunan sakfın altında bayram sabahları namazdan sonra, Yenikapı Mevlevihanesi'nin burada bayram namazını eda eden şeyhi ve dedegânı ile Merkez Efendi Tekkesi Şeyhi ve Dervişleri arasında bir tür "muayede" töreninin icra edildiği bilinmektedir. İki tarikat (Mevleviyye ile Halvetiyye-Sünsüliyye) arasındaki bu yakınlık söz konusu sakfın ayrıntılarına da yansımış, sakfın üstüne mevlevî tacı biçiminde bir alem oturtulmuş, altına da Halvetiyye-Sünbülüyye'nin alameti olan sünbül motifleri ile süslü, Merkez Efendi'ye ithaf edilmiş bir mısraı içeren yuvarlak bir göbek konmuştur. Ayrıca bkz. Ergun, age, II,667.

Kitabe levhasının ortasında, beyzî bir çelenkle kuşatılmış olarak Sultan II.Mahmud'un tuğrası yer alır. Bunun yanlarına simetrik iki parça halinde yerleştirilmiş olan talik hatlı kitabe mevlevîhanenin adı geçen sultan tarafından ikinci kere 1253(1837/38)'te inşa ettirildiğini belgeler. A.Sadık Ziver Paşa (1793- 1862)'ya ⁷³ ait manzum metin şöyledir:

*Kutb-i cihânân-ı zaman Sultan Mahmudun felek
Devrânını dehre nola kılsa medâr-ı iftihâr
Molla vü Şemse ideli ol mühr-i şevket ihtirâm
Çerh üzre olmuş mâh ile mihri tabdâr
Sayt-ı kudüm-i şevketi verdikçe dehre velvele
Budur şevk içre semâğ itse nola ehl-i diyâr
Hep nimethân vasfıdır ol kutb-i devrânın cihân
Etsin duâsın ehl-i dil âmin her leyl ü nehâr
Yapmışdı yirmibir sene akdem bu dergâhı o şeh
Şimdi yine tevdîdine sarf etdi nakd-i bîşumâr
Alem dü bâlâ şevk ile giydi külâh-ı mefharet
Uşşâkın ihyâ ideli cân ü dilin ol tâcdâr
Sultan Veled devrinde tâ.....ahenk oluna
Ol şâhın ahd-i şevketi nusretle olsun nevbahâr
Ziver güher-veş çıkıdı bir târih güne hemân
Kıldı iki kere bina bu hankahı şehriyâr
1253(1837/38)*

*
* * *

Abdurrahman Nafiz Paşa'nın yaptırmış olduğu kütüphane 10 x 7 m. boyutlarında dikdörtgen bir alana yayılmıştır. Moloz taşla örülmüş ve tuğla hatıllarla donatılmış olan duvarlar Mevlevîhane Caddesi'ne bakan kuzey cephesinde beyaz mermerle, diğer cephelerde ve içerde sıva ile, örtüyü oluşturan tonozlar ise tuğla ile örülerek içerden sıva, dışardan kurşunla kaplanmıştır.

Kütüphane, kuzey yönünde cadde boyunca yanyana yer alan, biri kare diğeri kareye yakın dikdörtgen planlı, tekne tonoz örtülü iki birim ile güneyde (avlu yönünde)beşik tonozlu bir giriş koridorundan meydana gelir. Söz konusu iki birim birer kapı ile koridora, birer pencere ile de kuzey yönünde dışarı açılmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda kütüphane boyunca devam eden ve iki ucu 45° pahlanmış olan koridorun girişi güney-batıdaki pahtadır. Kesme taştan söveler ve sepet kulpu bir kemerle çerçevelemiş olan girişin üstündeki mermer levhada Mevlevîyye pîrinin adı ve kütüphanenin inşa tarihi yazılıdır:

Yâ Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Rûmî kuddise sırrahü'l-âli 1267(1850/51)

Koridorun avluya bakan tek penceresi girişle aynı özellikleri paylaşır. Hünkâr girişi yönüne bakan doğu cephesi ile türbeye komşu olan batı cephesi sağırdır. Bütünüyle beyaz mermer döşeli olan kuzey cephesi üç adet pilastr ile iki parçaya ayrılmış, böylece iç taksimat cepheye yansıtılmıştır. İçerdeki mekânlara tekabül eden iki cephe parçasında birer pencere vardır. Pencerelemler yanlarda pilastr biçiminde, üstte sepet kulpu biçiminde sövelerle çerçevelemiş, demir parmaklıklarla donatılmıştır. Parmaklıklar, kemerin içinde güneş motifi, alt kesimde ise yatay ve düşey kayıtların arasını dolduran S ve C kıvrımları oluşturmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru pencerelerin alt hizasında, pilastrların üst hizasında ve saçak altında yer alan üç adet silme cepheyi yatay olarak dolaşır. En alttaki silme pilastrların hizasında kesintiye uğrar.

Sağdaki pencerenin üstüne bâninin adını ve inşa tarihini veren kitabe yerleştirilmiştir. Mehmed Rifat (vef. 1879)'in⁷⁴ talik hattı ile yazılmış olan, A.Sadık Ziver Paşa'ya ait metin şöyledir:

*Erenler himmetiyle sâye-i Abdülmecid Handa
Müşir-i nâfizü'l-emr eyleyip ihyâ kütüphanes
Bu dergeh canları da müstefid-i ilm ü fazl oldu
Ne âlâ yadigâr-ı hayrdır erbâb-ı irfâne
Azizim gel oku tahsil-i ilm ü dânişe sa'y et
İzaa kılma vaktin vâkıf ol esrâr-ı pirâne
Olundukca tettebbu' bu mahalde nusha-i edvâr
Dedem bânisinin nâmiyle şen olsun semâğhâne
Şefi' olub o düstûr-u benâme Hazret-i Molla
Ola zikr-i cemîli Ziver-sezâ bezm-i devrâne
İdâd-ı cevheriden addolunsa.....şayân*

73. Bkz. İbnülemin, **Şairler**, III, 2042-2046.

74. Bkz. İbnülemin, **Son Hattatlar**, 328.

Hitâminde iki târîh yazdım müstemendâne
Kütübhâne binâ olundu canlar dergehe gelsün 1267(1850/51)
Derûn-i dergehe cesbân-ı makâm oldu kütübhane 1267(1850/51)
Ketebe el-fakîr el-hakîr
Mehmed Rifat

*
* *

Abdurrahman Nafiz Paşa'nın türbesi kütüphanenin batı cephesine bitişiktir. Kütüphanedeki tonozlu odalarla aynı derinlikte, kare planlı (5 x 5 m.) bir tabana oturan yapı "Osmanlı ampiri" olarak adlandırılan üslupta inşa edilmiş açık türbelerin karakteristik bir örneğidir. Kesme köfekiden mamul kaideyi kuzey, batı ve güney yönlerinde -her cephede dörder tane olmak üzere- toplam on adet kare kesitli pilastr başlıklı mermer sütun çevrelemektedir. Bu sütunların üzerinde aynı malzemedен yontulmuş, arşitrav niteliğinde, profilli bir lento uzanır. Sütunların arasındaki dikdörtgen açıklıklar ampir üslubunda madeni şebekelerle kapatılmıştır. Tunçtan dökülmüş olan şebekeler baklavali bir şemaya uygun olarak gelişen stilize yapraklı dallardan oluşur. Türbenin üstü madeni iskeletli, tekne tonoz biçiminde tel örgü ile kapatılmıştır. Bu şekilde yanında yer alan tekne tonozlu mekânlarla uyum sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Paşa'nın lahdi Kible eksenine dik olarak, dolayısıyla türbenin kuzey sınırı ile 45° açı teşkil edecek şekilde yerleştirilmiştir. Silindir biçimindeki şahide üzerinde şunlar yazılıdır:

Hüve'l-Hallâkü'l-Bâkî
Efâhim-i vükelây-ı saltanat-ı
Seniyyeden Maliye Nâzırı
Sabîk merhûm ve mağfûrleh
Es-Seyyid Abdurrahman
Nâfiz Paşanın ruhîcün
rızáillahü'l-Fâtîha
sene 1269 fi 2 Şevval yevm-i salı (1853)

*
* *

Bu açık türbe ile muvakkithane arasında, tekke avlusundaki küçük hazire parçasını sınırlayan parmaklık uzanır. Ok ucu biçiminde sonuçlanan dikey çubuklar ile bunları birleştiren iki yatay çubuktan oluşan demir parmaklık, moloz taş örgülü korkuluk duvarına eşit aralıklarla yerleştirilmiş, daire kesitli, Mevlevî sikkesi biçiminde tepeliklerle donatılmış, mermerden mamul zarif babalara oturmaktadır.

Farklı tarihlerde inşa edilmiş olmalarına rağmen cümle kapısı (1817) ile bunu yanlardan kuşatan muvakkithane-sebil ikilisi (1850 /51) konumları, oranları ve üslupları ile uyumlu bir bütün teşkil ederler. Ortada yer alan cümle kapısı, yanlarda profilli mermer sövelerle, üstte aynı malzemedен mamul, çıkıntılı bir kilit taşı ile iki simetrik parçadan oluşan sepet kulpu bir kemerle çerçevelenmiştir. Sövelerin iç yüzeyinde, kemerin üzengi hizasında bulunan altı püsküllü beyzî kabartmalar klasik Osmanlı mimarisindeki mukarnaslı takozların baroklaşmış türevleri niteliğindedir. Kemer yüzeyi de alt uçları lâlelerle sonuçlanan silmelerle çerçevelenmiştir. Kemerin üstünde, mevlevihanenin Sultan II.Mahmud tarafından 1232(1817)'de yeniden inşa ettirildiğini belgeleyen talik hatlı manzum bir kitabe yer alır. Keçecizade İzzet Molla (1785- 1829)'ya⁷⁵ ait olan metin şöyledir:

Kıldı bu tekyeyi mânend-i cenân Han Mahmud
Kevseri eyledi bâbında revân Han Mahmud
Eyleyüb Hankah-ı Bâb-ı Cedîdi tecdid
Etdi irfânını dünyâya beyân Han Mahmud
İdüb izhâr-ı kerâmet ne gönüller yapıdı
Nice esrâr-ı nihânı kıldı âyân Han Mahmud
Baylar şimdi bu dergâha gedâdır ya Hû
Fukarâya olalı kehf-i amân Han Mahmud
Dem çeker nâmına gülbank-keşân-ı eflâk
Hücerât içre dedikçe dedegân Han Mahmud
Buldu hüsn-i değeri Devlet-i Osmâniye
Verdi ân saltanata ânbeân Han Mahmud
Himmetin aldı yine Hazret-i Mevlânânın
Ola eltâfı Hudâya nekrân Han Mahmud

75) Bkz. İbnülemin, age, I,735-756.

Feyz alub şems-i hakikatden o bedr-i tâbân
Rûz ü şeb bin sene etsün lem'ân Han Mahmud
Şeref-i nâm-ı humâyunla şöhret buldu
Hâmeme olsa nola vird-i zebân Han Mahmud
Mevlevîhaneye İzzet dedi pîrim târih
Yapdı bu dergehi sultân-i cihân Han Mahmud
1232(1816/17)

*
* *

Muvakkithane ile sebil cümle kapısının yanlarına simetrik bir konumda yerleştirilmiştir. Kapının solunda (doğusunda) bulunan muvakkithane halen ayakta. Sağında yer alan sebil ise tamamen ortadan kalkmıştır. Her iki yapı, kenarları dışardan 2 m. uzunluğunda olan sekizgen bir mekâna sahiptir. Sebilin arkasında (batı yönünde) ayrıca dikdörtgen planlı (4 x 2 m.) su haznesi yer alır. Sekizgenin cümle kapısına komşu olan köşeleri dışardan, bu kapının iç kemerinin oturduğu payelerle doldurulmuştur. İki sıra tuğla hatıllı, moloz taş örgülü almaşık duvar caddeye bakan yüzlerinde beyaz mermerle, diğer yüzlerinde sıva ile kaplıdır. Sekizgen mekânları tuğladan örülmüş ufak kubbeler örter. Su haznesinin beşik tonozla örtülü olduğu düşünülebilir. Söz konusu yapılarda açıklıklar da simetrik olarak düzenlenmiştir: Muvakkithanenin girişi güneybatıya, sebilinki ise güneydoğuya bakan kenardadır. Cümle kapısını izleyen üstü açık geçite bakan karşılıklı birer pencere, ayrıca caddeye bakan birer pencere daha vardır. Bütün bu açıklıklar içerden yuvarlak kemerlerle, dışardan sepet kulpu kemerlerle geçilmiş, cadde üzerindeki mermerden, diğerleri kesme köfekten sövelerle çerçevelenmiştir. Pencerelerin demir parmaklıklar, kemerlerin içinde güneş motifleri, alt kesimlerde de dikdörtgeni dolduran C kıvrımlarını barındırır. Mermer kaplı olan kuzey cephelerinde ortaya pencereler, yanlara pilastrlar yerleştirilmiştir. Kütüphane cephesindeki gibi, pencerelerin alt hizasından ve saçak altından geçen dört adet silme cepheyi yatay olarak kat eder. Muvakkithanenin penceresi üzerinde iki silme arasında bâninin adını ve inşa tarihini veren kitabe görülür. Kazasker Seyyid Mustafa İzzet Efendi (1801- 1876)'nin⁷⁶ taliki ile yazılmış olan, bizzat A.Nafiz Paşa'ya ait metin şöyledir:

*Dergâh-ı Mevlânâde aşk ile muvakkithâneyi
Ben bende-i Hazret nemân kıldı hulûs ile binâ
Leyl ü nehâr devvâr olub gerdûn-i semâ itdikce tâ
Bâ hürmet-i Mollâ bu hizmet ola makbûl-i Hudâ
Târih-i mu'cemle hud bânisi Nâfiz söyledi
Vakti bilen cân eyleye hemvâre hayr ile duâ 1265(1848/49)
Hâk-i pâ-yi evliyâ Seyid İzzet Mustafâ*

Semahane-türbe ile Bunlara Bağlı Tali Bölümleri Barındıran Kanat:

En geniş yerinde 33 x 24 m. boyutlarında olan bu kanat moloz taş örgülü temeller üzerine, ahşap karaslı duvarlarla inşa edilmiştir. Duvarlar içerden bağdadî sıva, dışardan ahşap kaplama ile donatılmıştır. Üzeri mevlevîhanenin son demlerinde Marsilya tipi kiremitlerle kaplanmış olan bir ahşap çatı ile örtülüdür. Mermerden mamul semahane girişi dışında bütün açıklıklar dikdörtgendir. Semahane de asıl sema hacminin üstü, çatı altında gizlenen bir ahşap kübe ile örtülüdür. Zemin kattaki maksureler, üst kattaki müteaddit mahfiller, şerbethane, türbe ve buna bağlı türbedar odası ile samîç odasının düz tavanları "çubuklu" denilen türdedir.

Semahane 21 x 17 m. boyutlarında dikdörtgen bir alanı kaplar. Kuzey ve güney cepheleri ile kısmen batı cephesi dışa açılmaktadır. Doğu yönünde ise türbeye bitişiktir. Batı cephesinin bir kesimine de haremle irtibatlı şerbethane bitişmektedir. Esas sema alanı 14 x 14 m.lik bir karenin içine teğet olarak yerleştirilmiş 14 m. çaplı bir daire ile sınırlıdır. Kare planlı alan güney (kible), batı ve kuzeyde 3-3.50 m. derinliğinde, zeminleri bir seki ile yükseltilmiş maksurelerle, doğu yönünde de türbe ile kuşatılmıştır. Maksureler ve türbe ile sema alanının sınırında -güneydoğu köşesindeki duvara gömülmüş olmak üzere- toplam ondokuz adet ahşap sütun sıralanmaktadır. Kare kesitli olan bu sütunlar pilastr başlıklarla taçlandırılmıştır. Bunlardan dördü köşelerde, dörder tanesi doğu, kuzey ve batı kenarlarında, üçü de güney kenarındadır. Aralarındaki açıklık 2.50 m.'dir. Mihrab önü bölümünde 5 m.lik bir açıklık bırakabilmek için güney kenarında sütun adedi dörtten üçe indirilmiştir. Bu meyanda dikkati çeken bir husus sözkonusu taşıyıcılardan birisinin duvarla kaynaşarak sütun niteliğini -en azından görüntüsünü- kaybetmesi sonucunda geriye "Nezr-i Mevlânâya"⁷⁷ tekabül eden onsekiz adet sütunun kalmasıdır.

Sütunların arası maksurelerde toma işi, ampir üslubunda ahşap korkuluklarla, türbenin önünde demirden mamul, aynı üslupta parmaklıklarla kapatılmış, karenin içindeki daire de dökümden mamul eklektik zevke uygun parmaklıklarla belirlenmiştir. Semahane girişinin önünde maksureler kesintiye uğramakta, bu kesintiye tekabül eden sütun açıklığı icabında kapı kanadı gibi kullanılabilen ahşap korkuluklar barındırmaktadır.

76. Bk. İbnülemin, *Son Hattatlar*, 154-162; idem, *Şairler*, I, 757-764.

77. Bkz. A.Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, 17.

Köşelerde, kare ile dairenin arasında kalan üçgen planlı alanlardan güneybatıdaki mesnevihan kürsüsünün, güneydoğudaki de mevlidhan kürsüsünün bulunduğu bilinmektedir. İkisi de ahşap olan ve son derecede sade bir görünüm arz eden bu kürsüler 1940'tan önce ortadan kalkmıştır.

Sema alanının tam orta noktasında ahşap zemin döşemesi üzerine boyama sureti ile meydana getirilmiş, içiç dört daire ile bunları kuşatan sekiz kollu bir yıldızdan oluşan, benzerine başka hiçbir mevlevihanede rastlanılmayan ilginç bir motif göze çarpmaktadır. Bilindiği gibi bu motifin yer aldığı nokta tarikat terminolojisinde (eski tabirle "istilahât-ı sofiiyyede") "kutuphane" olarak adlandırılmakta ve her devirde mevcut olduğuna inanılan "kutbü'l- zamanın" (velâyet hiyerarşisinde en üst makamın sahibi olan, başka bir deyimle en büyük velî olan kişi) makamını temsil etmektedir⁷⁸. Bundan ötürü mevlevî mukabelesinde, "seyr ü sülûktaki" (dervişin manevî yolculuğundaki) "marifet" aşamasına tekabül eden 4. selâmda, Hz. Mevlânâ'yı temsilen mukabeleyi yöneten postnişin o ana kadar ayrılmadığı post makamından sema ederek (Semazenlerinkinden farklı olan "post semanı" icra ederek) yavaş yavaş kutuphaneye gelmekte, burada bir müddet kendi eksenini etrafında sema ettikten ("direk tuttuktan") sonra tekrar ağır ağır post makamına avdet etmekte ve böylece sema sona ermektedir⁷⁹. Burada yer alan motif herhalde sıradan bir süsleme ögesi olarak nitelendirilmemelidir. Muhtemelen bu motifin -sema koreografisi açısından- kütüphaneyi belirgin kılmak gibi fonksiyonel bir yönü olmalıdır. Ayrıca dört rakamının tasavvuf sembolizminde çok önemli bir yeri olduğu, dört kitap, dört baş melek, dört halife, dört ana unsur, şeriat/tarikat/hakikat/marifet olarak özetlenen dört aşama gibi birtakım olguları temsil ettiği göz önüne alındığında motifin içerdiği dört dairenin sembolik bir değeri olduğu da varsayılabilir.

Kuzey duvarında yer alan semahane girişi cephede taşkınlık yapan iki merdiven kulesinin arasına, düz tavanlı, tek kat yüksekliğinde ufak bir eyvanın içine yerleştirilmiştir. Dışardan bakıldığında, mızrap maksûsesine çıkan merdivenleri barındıran iki kulenin eyvana komşu dış köşelerinde iki kat boyunca yükselen pilastrlar ve bunları birleştiren lento görünümünde silmelerle bir çerçeve meydana getirilmiştir. Bu çerçevenin içine mevlevihanenin Sultan II. Mahmud tarafından 1817'de yeniden inşa ettirildiğini belgeleyen talik hatlı manzum kitabe yerleştirilmiştir. Profilli çitalarla kuşatılmış olan ve metni Keçecizade İzzet Molla'ya ait olan bu kitabenin üzerine, mevlevihanenin 1865'te Hıdiv İsmail Paşa tarafından yenilenmesi sırasında Hz. Mevlânâ'nın ismini içeren bir alınlık yerleştirilmiştir. Dökümden mamul olduğu anlaşılan bu alınlık ampir üslubuna uygun kıvrık dallar, stilize yapraklar ve çiçeklerden oluşmakta ve ortada, iki C kıvrımı tarafından kuşatılmış beyzî bir madalyon içinde "Yâ Hazret-i Mevlânâ kuddise sırrahû 1281(1865)" ibaresini barındırmaktadır. Altındaki kitabenin metni şöyledir⁸⁰.

*Olmuşdu bundan akdem virân bu astâne
Tecdidi oldu mülhem kalb-i şeh-i cihâne
Dergâh-ı Mürşid-i Râm olsunmu lâne-i bûm
Etmişdi çerh-i meş'ûm mürgâne aşiyâne
Mollaya hürmet etti tevsie himmet etti.
Hakkâ kerâmet etti ol hüsrev-i yegâne
Mahmud Hân-ı aqâh yani halifetullah
Devrinde bunca dergâh fetholdü aşikâne
Tevs-i mülk-i devlet etmektir anda hikmet
Zirâ hümây-i himmet ahdında buldu lâne
Aldı semâğzenler meydanını erenler
Pervâne der görenler döndükce yâne yâne
Hurşid kaldı bitâb yandı yanında mehtâb
Kandil-i bâb ü mihrâb fer verdi farkdâne
Şems anda mevlevîdir tennûre pertevîdir
Bir sırr-ı manevidir kim çıkmış asmâne
Bahre dönüb bu meydan mevc urdu mağz-ı Kur'an
Daldı niheng-i irfân deryây-ı bigirâne
Mızrib çalub nevây-ı yâd ile kutb-i nâyı
Peyveste kil duây-ı âmin kudsiyâne
Döndükce çerh-i gerdân dönsün anınla devrân
Mazhar olub o hakân eltâf-ı müsteâne
Envâr-ı Şems-i Tebriz tarihim etdi lebrîz
Devr-i Semâya döndü bâb-ı semâğhâne
1232(1817)*

78) Bkz. Gölpinarlı, *age*, 213; "Kutb", *Pakalın*, II,330-332.

79) Bkz. Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, 377.

80) Bu kitabe halen Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nin avlusunda paramparça bir halde durmaktadır.

Eyvânın arkasında bulunan ve beyaz mermerden mamul olan sepet kulpu kemerli giriş aynı tarihi taşıyan cümle kapısının hemen aydır. Kuzey duvarında, girişin yanlarında merdiven kulelerine açılan birer kapı ile üçer pencere sıralanır. Pencerelerden en doğuda yer alanı türbeyi sınırlayan demir parmaklıkların devamı ile seyirci ("züvâr") maksuresinden ayrılmış bulunan ve türbenin devamı niteliğinde olan kesime açılan niyaz penceresidir. Diğer pencerelerle aynı boyutlarda ve içerden aynı görünümüne sahip olan niyaz penceresi dışardan farklı niteliğini vurgulayan bir takım öğelerle donatılmıştır. Açıklık profilli kalın çıtalarla içiçe iki dökörtgen çerçeve ile kuşatılmış, çerçeveler arasında kalan kuşak Konya'daki Mevlânâ Türbesi (Kubbe-i Hadrâ)'ne ait firûze renkli çinilerle kaplanmıştır. Ahşap duvar yüzeyine kabaralı çivilerle tesbit edilmiş olan bu çinilerin, Sultan II. Mahmud'un Yenikapı Mevlevîhanesi'ni yeniden inşa ettirdiği 1817 yılında Kubbe-i Hadrâ'da gerçekleştirildiği çini onarımında sökülen eski parçalar oldukları anlaşılıyor⁸¹. Niyaz penceresinin üstünde, uçları birer yıldızla süslü yuvarlak kemerciklerle sonuçlanan enine dikdörtgen bir ahşap kartuşta, sülüsle yazılmış, kabir ziyareti ile ilgili bir hadis yer almaktadır⁸². Mevlevî sikkesi biçiminde istiflenmiş olan hattat imzası okunamıyor. Bunun da üstüne çinileri, ahşap hadis kartuşunu ve pencere önünde niyaz edenleri yağmurdan korumak amacıyla demir iskeletli, camekânî bir sundurma oturtulmuştur. Bu sundurma nisbeten geç bir döneme, muhtemelen Sultan V.Mehmed Reşad'ın onarımına ait olsa gerektir.

Semahanenin batı duvarında dört adet pencere ile şerbethaneye açılan, yarım daire planlı basamaklarla çıkılan servis kapısı, güney duvarının ortasında mihrap, yanlarda dörder pencere sıralanır. Yarım daire planlı, dışa taşkın mihrap nişi akantus yaprakları ve yumurta frizi ile süslü başlıklarla sonuçlanan pilastrlar tarafından kuşatılmış, üstte iki yatay silme arasına mihrap âyeti levhası yerleştirilmiştir. Doğu yönündeki beş sütun açıklığından türbeye bakan dördü bağdadî siva ile oluşturulmuş yuvarlak kemerlerle taçlandırılmıştır. Kemerlerin arasında, barok dönemin sütun kaidelerini taklid eden ahşap yastıklardan sonra, duvara gömülü pilastir görünümünde sütunlar kubbe eteğine kadar devam eder. Türbenin kuzey yönündeki sütun açıklığı, türbenin devamı niteliğinde olan, niyaz penceresinin bulunduğu kesime açılmaktadır. Türbenin güneyinde ise maksüreden türbeye ve hünkâr giriş holüne açılan iki kapı sıralanıyor.

Semahanenin kısmî üst katı, türbenin bulunduğu doğu yönü ve mihrap önü bölümünün boş bırakılmış olan üstü dışında, iki kat yüksekliğindeki sema mekânını kuşatan mahfillerden oluşur. Kuzey cephesinde, giriş eksenine göre simetrik olarak yerleştirilmiş bulunan merdivenlerle mitrip maksüresine çıkılır. Merdivenler ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Merdivenler arasında kalan ve zemin katta giriş eyvânı olarak değerlendirilmiş olan kare planlı alan üst katta mitrip maksüresine katılmıştır. Söz konusu maksure semahaneye açılan güney yönünde, giriş eksenindeki sütun açıklığında dikdörtgen bir çıkma ile genişletilmiş, zemin kattakilerin eşi olan ahşap korkuluklar ile sınırlandırılmış, yanlarda yüksekliği değişken (yaklaşık 2-1.5 m.) ahşap perde duvarları ile kuşatılmıştır. Üstleri antik sanattan mülhem umeler ile süslü kare kare kesitli babalara oturan, yüzeyi çıtalarla dikdörtgenlere taksim edilmiş olan ve arkadan öne doğru meyilli bu ayırıcı öğeler başka bir tarikat yapısında karşılaşılmayan değişik bir çözümü sergiler.

Mitrip maksüresinin doğu yönünde, semahanenin kuzeydoğu köşesinde, bir duvarla mitrip maksüresinden ayrılmış olan ve üç pencere ile dışa açılan (L) planlı bir mahfil bölümü yer alır. Parapet duvarları üzerinden semahaneye bakan bu mahfil imtiyazlı erkek seyircilere mahsus olsa gerektir. Mitrip maksüresinin batı yönüne, hanımlar mahfili ile arasına erkek ve kadın gruplarını ayırıcı karakterde, "mabeyn odası" niteliğinde, kare planlı, iki pencereyi ufak bir mekan yerleştirilmiştir. Kaç-göç uygulamasının gereği olarak bu mekândan mitrip maksüresine ve hanımlar mahfiline açılan kapıların eksenleri kaydırılmıştır. Bu geçiş mekânı aracılığı ile icabında hanımlar mahfili ile semahane esas girişi arasında bağlanti kurulabilmektedir.

Semahanenin batı duvarı boyunca devam eden ve güneybatı köşesinde kıvrılarak mihrap önü boşluğuna kadar ilerleyen hanımlar mahfili biri kuzeye, üçü de güneye bakan toplam dört pencereden ışık alır. Mevlevî terminolojisinde "bacılar mahfili" ya da "bacılar maksuresi" olarak adlandırılan bu bölüme harem dairesinin üst katından, şerbethanenin üst katı geçilerek ulaşılır. Mahfilin sağır olan batı duvarındaki tek açıklık şerbethanenin üst katına geçit veren kapıdır. Söz konusu mahfilin, ayrıca buna komşu olan mabeyn odasının semahaneye bakan yüzleri parapet duvarından kubbe eteğine kadar çıkan sık dokulu ahşap kafesler ile, mihrap önü boşluğuna bakan açıklık ta duvar ile kapatılmıştır.

Semahanenin güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olan ve uzunluğu iki sütun açıklığı (5 m.), derinliği de üzerinde yer aldığı maksurenin derinliği kadar (3.5 m.) olan hünkâr mahfili semahaneye bakan kuzey ve batı yönlerinde kıvrımlı hatlardan oluşan şebekelerle donatılmıştır. Kuzey kenarının ortasında, zemin kattaki sütunun devam etmediği dikkati çeker, Hünkâr mahfiline ulaşmak için evvelce sözü edilen hünkâr girişinden avluya dahil olunur, sonra semahane-türbe kanadının güneydoğu köşesindeki hünkâr mahfili kapısına varılır. Üç adet mermer basamaklı bir sahanlığın arkasındaki bu giriş iki pencereyi ufak bir taşlığa açılır. Sağda hünkâr mahfiline çıkan geniş bir merdiven, solda, sonunda semahaneye açılan kapının bulunduğu L planlı uzun bir

81. Bkz. M.Ziya, *age*, 103. "...Kubbe-i Hadrâ'dan çıkan eski çiniler Tarikatçı Bahçesi'ne (Konya Dergâhı'nda) gömüldüğü gibi, geri kalanlar da İstanbul'da Kız Kubbesi denen yere kondu" deniliyor. Burada adı geçen Kız Kubbesinin neresi olduğu anlaşılammamıştır.

82. "İzâ teheyertüm fî-umûn / festemiü min eh'el-kubür". Türkçe anlamı: İşlerinizde sıkıntıya düştüğünüzde kabir ehlinden yardım dileyiniz.

koridora inen basamaklar yer almaktadır. Merdivenin ulaştığı sahanlıkta, dikdörtgen planlı (5 x 3.5 m.) hünkâr mahfiline, bunun arkasında yaklaşık aynı büyüklükteki (6 x 4 m.) bir mekâna ve abdestlik-hela grubuna açılan kapılar mevcuttur. Hünkârın dinlenmesine, icabında postnişin efendi ile ya da mukabeleyi izleyen devlet ricâline yahut ulemadan birileri ile görüşmesine mahsus olan arkadaki oda hünkâr mahfili ile bağlantılı olup güney yönünde yapı kitlesinden taşmakta ve ahşap sütunlarla taşınmaktadır. Sütunların arası yalancı basık kemerler ile doldurulmuştur. Bu mekânlar topluluğu ufak çapta bir hünkâr kasrı teşkil ederler.

Büyük boyutları (16 x 14 m.) ve barındırdığı kırk civarında sanduka⁸³ ile Yenikapı Mevlevîhanesi'nin türbesi İstanbul mevlevîhanelerindeki türbelerin en hacimli ve en "kalabalığıdır". Türbe batı yönünde kemerli açıklıklarla semahaneye bağlanmakta, böylece tarikat yapılarına has ibadethane/türbe kaynaşması sağlanmaktadır. Mevlevîhanenin ilk postnişini Kemâl Ahmed Dede'nin diğerlerinden yüksek tutulmuş olan sandukası da semahane yönünde ilk sıradadır. Güneybatı köşesindeki kapıdan semahanedeki masurelerin güney kanadına geçilir. Hünkâr mahfili girişine komşu olan güney duvarı sağırdır. 45° pahlanmış köşelerle yapı kitlesinden dışa taşan doğu duvarında dört adet pencere sıralanır.

Türbenin kuzey yönünde, ortada, semahaneden geçilmeden doğrudan türbeye girilmesini sağlayan ve altında yer alan samıç odasını dolaylı "samıç odası" olarak adlandırılan dikdörtgen planlı (7 x 5.5 m.) mekân bulunur. Zemini malta taşı döşeli olan samıç odasının türbeye (güneye) ve avluya (kuzeye) açılan birer kapısı ile ikişer penceresi vardır. Dışarı açılan kapıdan önce küçük bir taşlığa (2 x 1.5 m.) girilir, buradan iki basamaklı esas zemine çıkılır. Giriş taşlığının sağında beyaz mermerden bilezik göze çarpar. Samıç odasının avluya bakan kuzey cephesine sonradan muhtemelen Sultan V. Mehmed Reşad devrindeki onarımda, yarım altıgen planlı, pencereli bir çıkma eklenmiş, giriş ile yanındaki pencere bu çıkma içine alınmıştır. Samıç odasının doğusunda, türbenin kuzeyinde, yapının kuzeydoğu köşesini işgal eden dikdörtgen planlı (5.5x4.5 m.) türbedâr odası yer almaktadır. Samıç odasından geçilen bu mekânda ikisi doğuya, ikisi kuzeye, biri de türbeye (güneye) açılan beş adet pencere görülür. Samıç odasının doğu yönünde ise, semahane ve türbeye komşu olan, niyaz penceresinin yer aldığı kesime açılan kapı bulunur. Ziyaretçilerin dışardan türbeye, türbedeki yatırıları görebek için niyaz etmelerini sağlayan bu alan türbeden ve semahane masurelerinden demir parmaklıklarla ayrılmıştır.

Semahane ile harem kanadı arasında yer alan üçgen planlı şerbethanenin avluya açılan kuzey cephesinde, ortada bir kapı, yanlarda ikişer pencere sıralanır. Evvelce de değinildiği üzere, zemin katta semahaneye açılan servis kapısı, ayrıca hareme açılan bir servis penceresi vardır. Şerbethanenin, beşi kuzeye biri güneye bakan altı pencerenin aydınlattığı üst katı hareme ve hanımlar mahfiline açılan kapıları ile harem/semahane bağlantısını sağlar.

*

* *

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin 1817'den önceki mimarisi gibi süslemesi hakkında da pek fazla şey bilmiyoruz. Ancak Evliya Çelebi'nin anlattıklarına inanılacak olursa mevlevîhanenin duvarlarında Asarî adında bir hattat-ressam tarafından meydana getirilmiş âyet levhaları, ayrıca kükreyen bir arslan resmi bulunduğunu kabul etmelidir⁸⁴.

1817'de inşa edilmiş olan semahane-türbe kanadının cephelerinde, esas girişin üstündeki oymalı alınlık ve niyaz penceresini kuşatan Kubbe-i Hadrâ çinileri dışında hiçbir süsleme göze ilişmez. Cephelerde gözlenen bu sadelik geleneksel konut mimarimiz kadar ampir üslubunun yalınlık ilkesinden de kaynaklanmaktadır. Yalınlığının yanı sıra ağırbaşlı nisbetleri ve değişken perspektifler sunan hareketli kitlesi ile bu kanat devâsâ bir ahşap konağı andırır.

Cephelerdeki sadelik mekânların içinde devam eder. Yine de süsleme olarak kayda değer öğeler semahane toplandırmıştır. Burada duvarlar ve çubuklu süslenmeden bırakılmış ahşap sütunlar, korkuluklar ve mihrabı kuşatan pilastrlar yalancı mermer boyama ile renklendirilmiştir. Mihrap nişinde ortada, Sultan II. Mahmud devrinin zevkine uygun, kaide üzerinde ampir üslubunda bir vazo ile bundan çıkan çiçek demeti, yanlarda püsküllü kordonlarla tutturulmuş dalgalı perdeler, kavsara içinde de 1865 onarımına ait olması muhtemel, doğu etkili eklektik üslupta dilimli bir süsleme görülüyor. Bu arada mırırtı maksüresini kuşatan ahşap perde duvarları üzerindeki dekoratif vazolar da unutulmamalıdır. Üst kat sütunları ile kubbe arasında -her sütun açıklığına bir tane isabet etmek üzere- toplam yirmi adet kartuş yerleştirilmiş, zemini koyu renk (siyah ya da koyu yeşil?) boyalı bu kartuşlar üzerine yıldızla (zerendûd tekniği ile) ve talik hatla Mesnevîden beyitler yazılmıştır. Bu yazı kuşağının 1817'de mevlevîhanenin dedegânından hattat Keresteci Nuri Dede'nin eseri olduğu biliniyor⁸⁵. Kubbe ile kare mekânın duvarları arasında kalan köşe üçgenlerinde çeyrek göbekler çakılmış, çıtalar ile bundan hareket eden, "Sultan Mahmud güneşi" tabir edilen ışınli süsleme uygulanmıştır. Kubbenin

83. Türbede gömülü olanlar için bkz. M.Ziya, *age*, 73-75, 84-88.

84. Bk. *Evliya*, I, 272. Evliya Çelebi kendine has üslubu ile şöyle anlatıyor: "...Asarî adlı emsalsiz bir ressam bu mevlevîhanenin duvarlarına kalın yazı ile (ve hüve'l-azîl-hakîm) ayetini yazmıştır ki sanki mucizedir. Ve yine duvara kükreyen bir arslan resmi çizmiştir ki sanki Şattûlerab kıyısında avlanmaya çıkmış bir arslandır. Her gelen şair arslana uygun beyitler yazmışlar. Bu beyitler sayılamayacak kadar çoktur".

85. Bkz. M.Ziya, *age*, 89.

merkezine daha ziyade barok üslupta, ahşaptan oyma, yıldızlı nefis bir göbek oturtulmuş, kubbenin yüzeyi çitalarla yirmidört dilime ayrılmış, bunların içine ince uzun üçgenler, üçgenlerin altına ay-yıldız, ucuna da yıldız motifleri yerleştirilmiştir.

Harem Kanadı:⁸⁶

İki katlı olan harem dairesi 40 x 22 m.boyutlarında bir alanı kaplar. Semahane-türbe kanadı ile aynı inşaat özellikleri paylaşan bu kanat her yönü ile bir ahşap konak niteliğindedir.Zemin katta kuzey cephesinde, ortada, cephenin içeri çekilmiş olan kesiminde şeyh ailesinin kullandığı esas harem girişi yer alıyor.Bunun arkasında, aynı eksende kare planlı (6 x 6 m.) bir taşlık, dikdörtgen planlı (9 x 6 m.), merkezi konumlu bir sofa ile bir oda (6 x 5 m.) sıralanır. Taşlıkta üst kata çıkan bir merdiven, ayrıca sofada sağda ve solda, simetrik konumda iki merdiven ile ikişer oda yer alır. Sofa ile taşlık arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan iki koridor vardır. Doğudaki şerbethaneye komşu olan, iki büyük odayı barındıran çıkıntıya ve harem bahçesine, batıdaki selâmlık kitlesi ile harem arasında kalan servis bölümlerine ulaşır. Bu arada yine harem avluya bakan kuzey cephesinde, esas girişin solunda mevlêvihaneye gelen hanım ziyaretçilerin harem dairesine girmeden kendilerine mahsus mahfile ulaşmalarını sağlayan 2. bir giriş vardır. Bu girişin arkasında zemin katta şerbethaneye komşu olan mekânlara açılan, ayrıca harem merkezî sofasına geçit veren kapılar ile üst kata çıkan merdiven yer alır. Bu merdivenden çıkıldıktan sonra, şerbethanenin hareme ait olan üst katı geçilerek hanımlar mahfiline varılır.

Her ne kadar elimizde planı yoksa da harem üst katında zemin kat ile aşağı yukarı aynı taksimatın var olduğu tahmin edilebilir. Ortada, cepheden geriye çekilmiş "zülvecheyn" sofa, bunun yanlarında simetrik konumda odalar, arada merdiven boşlukları ile helâların sıralandığı anlaşılıyor. Üst katta sofanın arkasındaki (güneyindeki) oda iki ahşap sütuna oturan dikdörtgen bir çıkma ile genişletilmiştir. Bu mekânın harem baş odası olduğu kesindir.

Zemin katta batıya doğru ilerleyen koridor tek katlı, kâgir duvarlı servis bölümleri kanadına (22 x 14 m.) ulaştırır. Burada -ancak planda izlenebilecek- oldukça girift bir konumda hamam, buna bitişik su haznesi, fırın, hareme ait küçük mutfak ile kiler, güneybatı köşesine aşçıbaşı odası yerleştirilmiştir. Bu arada ilginç olan hamam külhanı ile fırının birbirine bitişik olmasıdır. Daha önce Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesinde karşımıza çıkmış olan külhan/mutfak ocağı bağlantısı gibi burada da külhan/fırın arasında benzer bir ilişkinin kurulmuş olması muhtemeldir.

Mescidi, Selâmlık Birimlerini, Matbah-ı Şerifi, Meydan-ı Şerifi, Dedegân Hücrelerini ve Diğer Müştemilatı Barındıran Kanat:

1906 yangınından önceye ait bir resimde 1865'te yeniden yaptırılan bu bölümlerin avluya bakan doğu cephesi görülmektedir. Binanın planı ve diğer cepheleri hakkında kesin bir şey söylenemez. Ancak resimde ahşap olan bu kanadın -muhtemelen şeyh odasına tekabül eden kısımda- avluya doğru yarım daire planlı bir çıkma yaptığı, mermerden mamul olduğu anlaşılan kitabeli girişin bunun ilerisinde (güneyinde) yer aldığı ve pencerelerin basık kemerli olduğu görülüyor.

*
* *

Mimar Kemâleddin'in tasarlamış olduğu, 1913 tarihli bugünkü yapı oldukça geniş bir alanı (54 x 40 m.) kaplar. İki katlı şeyh dairesi dışında bütün diğer bölümler tek katlıdır. Yapının altında alçak bir bodrum katı vardır. Duvarlar Batı standartlarına uygun tuğlalar ile örülmüş, üstleri sıvanmıştır. Mescidin kurşun kaplı tuğla kubbesi dışında diğer bölümler Marsilya kiremiti kaplı ahşap çatılar ile örtülüdür. Neo-klasik üslubun gereği cephelerde görünen kapılarda basık kemerler, şadırvan avlusuna açılan kapılar ile -şeyh dairesinin üst kat pencereleri dışında- bütün pencerelerde sivri kemerler kullanılmıştır.

Bu kanadın iç taksimatı şöyle özetlenebilir: Avlu yönündeki doğu kesiminde, esas girişin solunda matbah-ı şerif ve bununla bağlantılı meydan-ı şerif, sağında şeyh odası ile bunun müştemilatını barındıran şeyh dairesi, arkada dikdörtgen planlı (22 x 19 m.) şadırvan avlusu etrafında dedegân hücreleri, avlunun güneydoğu köşesinde mescid ile arkada taamhane (somathane), hücrelerin arkasında helâlar ile gusülhane yer alırlar.

Doğu cephesinde bulunan selâmlık cümle kapısı Selçuklu ve klasik Osmanlı mimarilerindeki taçkapılardan ilham alınarak tasarlanmıştır. Cepheyi yatayda ve düşeyde yırtan kitlesi geniş bir saçakla son bulur. Kaval silme demetleri ile çerçeveselenmiş olan yüzeyde basık kemerli esas giriş yüksek bir sivri kemer içine alınmıştır. Sivri kemerin üstünde, ortada yapının bânisi Sultan V.Mehmed Reşad'ın Cumhuriyet döneminde siva ile örtülmüş tuğrası, yanlarda 1331(1913) tarihli manzum kitabe yer alır⁸⁷. Girişin önünde üç basamakla çıkı-

86. **Dahiliye**, 53'teki kayıta 1885/86'da mevlêvihanede yirmidördü erkek, onyedisi kadın olmak üzere toplam kırkbir kişinin sakin olduğu belirtilmektedir.

87. Adı geçen kitabenin metni ne M.Ziya'nın ne de B.Özkan'ın eserlerinde yer almamaktadır. Gerek **Encümen**'de ve gerek **Özkan, age**'deki fotoğraflarda da metin okunamamaktadır. Son yıllarda kitabenin fotoğrafını çekmek onarımlar yüzünden mümkün olmamıştır.

lan ufak bir sahanlık mevcuttur. Cümle kapısından girilip basamaklı bir taşlık geçildikten sonra sağda şeyh dairesinin girişi, tam karşıda şadırvan avlusuna açılan kapı, solda harem yönüne (güneye) doğru uzanan bir koridorla karşılaşılır. Sağda mescidin, solda matbah-ı şerif/meydan-ı şerif grubunun duvarları arasında ilerleyen koridor önce mescidin sekizgen gövdesine paralel olarak sağa kıvrılır, sonra ikiye ayrılır. Soldaki kol yapının yine avlu (doğu) cephesine açılan ve matbah-ı şerif ile meydan-ı şerife geçit veren basık kemerli talî girişe ulaşır. "Matbah-ı Şerif kapısı" olarak adlandırabileceğimiz bu talî girişin ardında harem mutfağı ile matbah-ı şerif/meydan-ı şerif ikilisine (16 x 6 m.) açılan kapıları ile ufak bir taşlık bulunur. Yenikapı Mevlevîhanesi'nin ilk inşa döneminde kalma olduğu söylenen matbah-ı şerif ve bunun içinden geçilen meydan-ı şerif her ne kadar özgün konumları ile Mevlevî tekkelerine mahsus iç düzenlerini koruyabilmişlerse de, avluya bakan pencereleri 1913'teki inşaat sırasında yenilenmiştir. Tekrâr koridorun ikiye ayrıldığı noktaya döner de bu sefer sağa saparsak solda yemeklerin yendiği somathane (12 x 7 m.), sağda mescidin kitlesi arasında avluyu kuşatan koridora ulaşırız.

22 x 16 m.lik bir alanı kaplayan şeyh dairesinin zemin katında, güney ucu selâmlık cümle kapısı ile, batı ucu şadırvan avlusunu kuşatan koridor ile bağlantılı, L planlı bir sofa görülür. Çeşitli büyüklükte mekânlar ve helâlar ile çevrili olan bu sofanın doğusunda avluya yarım sekizgen çıkma yapan büyükçe bir mekân yer alır. Burasının postnişin efendi ile "dergâh zabitanının" toplantı odası olduğu söylenmektedir. Söz konusu oda ile sofanın bu oda karşısına gelen kesimi iki katlıdır. Üst katta yine bir sofa ile cihannümâ karakterinde, çıkmalı şeyh odası bulunur.

Şadırvan avlusu doğuda mescid ve şeyh dairesi ile, diğer yönlerde revak geleneğini sürdüren pencereci, düz ahşap tavanlı bir koridorla kuşatılmıştır. Koridorun avluya bakan müteaddit pencereleri arasında kuzey ve batı kenarlarının ortasında birer kapı açılmıştır. Koridorun güneybatı ve güneydoğu köşelerine, avlu yönünde, çeyrek daire planlı üçüz pencereci çıkımlar yerleştirilmiş, bu çıkımların arkasına yarım piramit biçiminde çatı parçaları altında kalan sekizgen, basık ahşap kubbeler oturtulmuştur. Koridorun arkasında U konumunda üç kitle içinde toplanmış, eş büyüklükte (5.5 x 3.5m.) yirmi adet mekân sıralanır. Bunlardan nevr-i Mevlânâ'ya teka-bül eden onsekizi dedegân hücreleri, ikisi de başka amaçlara yönelik odalar olmalıdır. Koridorun batı-doğu doğrultusunda uzanan iki kolu hücre kitleleri arasında devam ederek doğu yönünde üstü açık bir geçide ulaşır. Buradan selâmlık bahçesine çıkılabildiği gibi ayrı bir blok halinde tasarlanmış olan helalara ve ufak gusülhaneye ulaşılmaktadır. Avlunun ortasındaki şadırvandan geriye mermerden mamul yuvarlak planlı hazne kalabilmiştir.

Avlunun güneydoğu köşesinde yükselen mescidin gövdesi, kenarları dışardan 4'er m. uzunluğunda olan bir sekizgen prizmadır. Basık kemerli giriş kuzey, yarım sekizgen planlı mihrap nişi güneydoğu kenarındadır. Girişin kemeri üzerinde "derviş İsmet" imzalı ve 1330 (1912) tarihli, mermerden yontulmuş, talik hatlı bir ayet kitabesi yer alır⁸⁸. Mescidin cephelerinde göçertilmiş dikdörtgen yüzeyler içinde altı üstlü sivri kemerli ikişer pencere sıralanır. Girişin ve mihrabın olduğu kenarlarda alt pencereler iptal edilmiştir. Minarenin bulunduğu batı kenarı da sağır bırakılmıştır. Kasnaksız bir kubbe mescidin harimini örter. Klasik dönem örneklerini andıran madenî bir alem kubbeyi noktalamaktadır. Kare planlı kaide üzerinde yükselen silindirik gövdeli minare kurşun kaplı konik bir külâhla son bulmaktadır. Kesme taştan basit korkuluklar şerefeyi kuşatır. Minarenin kaidesinde, 1865'te Hıdiv İsmail Paşa tarafından mevlevîhanenin selâmlık ve harem bölümleri yenilendiğinde selâmlık cümle kapısı üzerine konmuş olan kitabe yer alır. Vaktiyle üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrasının bulunduğu bilinmektedir⁸⁹. Talik hatla yazılmış olan ve son mısraı ebcedle 1281 (1865) tarihini veren manzum metin şöyledir:

*Harâbe mesref olmuşdu bu âli mevlevîhane
Hüdâ tamirin ilhâm etdi bir bâniyi-zîşâne
Mısır vâliyi-vâlâ-şânı İsmail Paşa kim
Mücerred rûh-i Mevlânâyı şâd etdi muhibbâne
Mücedded Tekye-i Bâb-ı Cedidi yapdı eyvallah
Muvaffak oldu celb-i kalb-i dervîşâne merdâne
Yeni bir resme koydu dest-i mimar mürüvvetle
Terâvet verdi Nil-i lutfu döndürdü gülistâne
Olur bu astâne baş kesen elbette ser-efrâz
Döner her zerre bunda şems-i dirahşâne
Nevây-ı nây-ı mitribdan bir çerh istima' etmiş
Safâsından semâğ eyler girüb meydân-ı devrâne*

*

* *

Selâmlık kitlesinin cephelerinde süsleme olarak nitelendirilmeye uygun hiçbir öge görülmez. Mekânlarda da aynı sadelik devam eder. Süslemeye yer verilmiş olan yegâne bölüm mesciddir. Kubbede ve kubbeye

88) Kur'an: XXIX/45.

89) Bkz. M.Ziya, *age*, 92- 93.

geçiş sağlayan küçük pandantiflerde klasik üslupta kalem işleri yer alır. Kubbe merkezinde yedi adet palmetle kuşatılmış dairevi bir göbek, bu palmetlerden hareket eden salbekli şemsel, kubbe eteğinde bir dizi palmet, pandantiflerde rümlü dolgular göze çarpar. İki yandan yivli pilastrlarla kuşatılmış olan mihrab nişinde de aynı üslupta süsleme kuşakları mevcuttur.

Bu kitlenin gerek dış cephelerinde gerekse de avluya bakan cephelerinde, ayrıca mekânların genel havasında, sivil mimari ile kaynaşmış geç devir tekkelerinde bulmaya alışkın olduğumuz samimi ifadeden eser yoktur. Mevlevîhanenin, II.Meşrutiyet döneminde inşa edilmiş, aynı üslubu yansıtan birtakım resmî binaları andıran bu kesimi, tam karşısında yer alan, ahşap konak görünümüne semahane-türbe kanadı ile ilginç bir zenginleştirilmiştir.

Hazire (Hamûşân):

Yenikapı Mevlevîhanesi'nin haziresi iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ufak olanı hünkâr girişi, kütüphane ve muvakkithane arasında, büyük olanı Mevlevî Tekkesi Sokağı'nın batı yakasındadır. Küçük hazirede yer alan bazı mezarların çevresi ve üstü madeni şebekelerle donatılarak açık türbeler oluşturulmuştur. Çoğunun köşelerine ve tepelerine Mevlevî sikkesi biçiminde alemler konulmuştur. Sokak aşırı olan büyük hazirede mevlevîhanenin muhiblerinden pek çok kimse gömülmüştür. Bu kesim moloz taş örgülü duvarlarla kuşatılmış, duvarlara dikdörtgen, parmaklıklı pencereler açılmıştır. Bu pencerelerden ikisinin üzerine Veziriazam Nailî Abdullah Paşa'nın oğullarından Feyzullah Şakir Bey ile Ebûbekir Bey'e ait 1170(1756/57) ve 1202(1787/88) tarihli, talik hatlı manzum kabir kitabeleri yerleştirilmiştir. Metinleri şöyledir:

*Nailî Paşa-yı merhûmun aceb
Oğlu Feyzullah Şakir Beyin hemân
Azm edüb firdeuse târihin dedim
Oldu Şakir Bey sana adn aşiyân 1170(1756/57)*

*Sadr-ı esbâk Nailî Paşa-yı merhûmun dâd re'y
Ebûbekir Bey Vahdetî-i muhlis o kân-ı ittibâh
Çün azimet etdi ukbâya dedim târihini
Mîr Ebûbekrin yerin dâr-ı nâim ede Allah 1202(1787/88)*

*

* *

Yenikapı Mevlevîhanesi'ni değerlendirirken üzerinde durulması gereken ilk husus mimari programın zenginliğidir. Saray çevresi, devlet ricâli ve ileri gelen ulema ile kuruluşundan beri içli dışlı olan, Mevlevî tarihinin, özellikle geçen yüzyılın başlarında edindiği "aristokrat" üslubun en parlak şekilde temsil edildiği Yenikapı Mevlevîhanesi semahane, türbe, selâmlık, mescid, harem vs. gibi varlığı kaçınılmaz olan bölümlerin yanı sıra kütüphane, muvakkithane, sebîl, hünkâr mahfili gibi birtakım bölümlerle de donatılmıştır. II.Mahmud döneminden Cumhuriyet'e kadar Osmanlı mimarisinin geçirmiş olduğu bütün üslup aşamalarının (ampir, eklektik, neo-klasik) izlenebildiği, tarikat külliyesi niteliğindeki bu toplulukta ana bölümler farklı kanatlar içinde toplanmış, sözkonusu kanatlar arasında, içerdikleri bölümlerin arasında bulunması gerekli ilişkiler doğrultusunda mimari bağlantılar kurulmuştur. Burada dağılımı arazi verilerinden çok tarikat yapılarının -daha doğrusu tarikat külliyelerinin- kendilerine has fonksiyon şeması biçimlendirmiştir. Türbe/semahane, semahane/şerbethane/harem, harem/mutfak/selâmlık arasında var olduğu görülen bağlantılar bunun kanıtıdır.

1817 tarihli semahanedeki görülen, daha sonra 1913 tarihli selâmlıkta Mimar Kemâleddin tarafından, şadırvan avlusunu kuşatan koridorda ufak çapta tekrar edilmiş olan, ahşap çatı altında gizlenmiş bağdadi kubbe bilindiği gibi Mimar Koca Sinan'ın cami-tekke veya mescid-tekke niteliğindeki birtakım yapılarından tanıdığımız, muhtemelen sivil mimari kökenli bir çözümdür ve Topkapı dışındaki Takkeci Cami-Tekkesi'nde olduğu gibi Sinan'dan sonra da devam ettirilmiştir. Öte yandan mevlevîhanenin ahşap kesimlerinde sivil mimari ile tarikat mimarisinin İstanbul'da ne kadar içiçe olduğu bir kere daha gözler önüne serilmektedir. Niyaz penceresi, mihrap çıkıntısı, kapı üzerindeki kitabe gibi yapının genel görünümünü etkilemeyen ayrıntılar bir yana konacak olursa bu kesimlerin cephelerini büyük boyutlu bir ahşap meskenin cephelerinden farklı kılan hemen hiçbir şey yoktur. Bu arada semahaneyi kuşatan sütunların "nezr-i Mevlânâ'ya" tekbül eden onsekiz adet olması tarikat sembollerinin mimariye yansıtılmasına güzel bir örnektir. Aynı durumla Bahariye ve Gelibolu mevlevîhanelerinin semahanelerinde de karşılaşılmaktadır.

Sultanahmed'deki Erdebili Tekkesi'nin tevhidhanesi, Bahariye Mevlevîhanesi'ndeki cümle kapısı ile mescid ve Üsküdar Mevlevîhanesi'nin uygulanmamış projesi bir yana bırakılacak olursa, Mimar Kemâleddin'in tasarladığı yegâne önemli tarikat yapısı olan selâmlık kanadında Osmanlı medreselerinin başından beri vazgeçilmez şeması olan, medrese mimarisinden etkilenmiş -daha doğrusu bu mimari ile paralel gelişmiş- birtakım klasik tekkelerde de görülen, hücrelerle kuşatılmış revaklı avlu tekrar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mescidde klasik Osmanlı üslubunun sekizgen prizma biçimindeki mescid-dershaneler ile mescid-tevhidhanelerden ilham alınmış olduğu açıkça görülmektedir. Öte yandan sivri kemer, abidevi taçkapı, yarım sekizgen planlı çıkma gibi Batılılaşma-öncesi Türk mimarisinden alınma nice ayrıntı kullanılmıştır. Ne var ki "millî" olması için harca-

nan bunca gayrete rağmen sonuçta pek de cana yakın olmayan, kışla ya da nezaret binası kılıklı bir yapı ortaya çıkmıştır. Buna karşılık yüzyılların tecrübesi ile yoğrularak II.Mahmud dönemine ulaşmış olan ahşap mimari geleneğine bağlanan semahane-türbe kanadı, bünyesinde Batı kökenli birtakım ayrıntılar barındırmasına rağmen ne kadar "bizdendir". Bu yönüyle Yenikapı Mevlevihanesi bizlere A.H.Tanpınar'ın Osmanlı kültürü için sarf ettiği "Millî olmadığı yerde mahalli kalmak biricik düsturu idi" cümlesini hatırlatmakta, "Türk Neo-Klasığı" veya "I.Ulusal Mimarlık" olarak adlandırılan akımın mimari geleneğimiz karşısındaki tutumunu eleştir-memizde ilginç ipuçları sunmaktadır.⁹⁰

TARTIŞMA

Başkan- Efendim, Sayın Tanman'a teşekkür ediyoruz. Bu tebliğle ilgili söz almak, katkıda bulunmak isteyen var mı?

Buyurun Muhterem Hocam.

Prof.Dr.Semavi EYİCE- Önce Baha'ya teşekkür ederim,çok güzel bir fonografik çalışma takdim etti.

Benim söyleyeceğim husus şu: Bir defa üzüntü ile bu konuşmayı dinledik. Tekkeler kapatıldıktan sonra, en değerli, Türk Kültür tarihi bakımından içinde en değerli eserler bulunan tekkeler de başıboş bırakılmış. Bunun örneklerinden biri de Yenikapı Mevlevihanesi, Diğer bir örnek, İstanbul'da Kasımpaşa Mevlevihanesi veyahut Süruri Tekkesi denilen tekke. İlkokul yapıldı ve sonunda mukadder akibet, yandı gitti.

Bahariye Tekkesi, en son yapılan tekkedir, bugün arsasını bile bulamıyorsunuz. Karşısındaki Babalar veyahut Dedeler Mezarlığı denilen mezarlık da, hemen hemen dümdüz olmuş vaziyette. Bir perişanlık içinde. Bu acıklı hususa fazla temas etmek istemiyorum. Yenikapı Mevlevihanesi'nden de fazla bir şey kalmış değil; onu da, Baha'nın konuşmasından dinledik.

Yalnız, şu konuya işaret edeyim, arkadaşımız hiç değinmedi: Yenikapı Mevlevihanesi, Mevlevihaneler içinde hakkında yegâne kitap yazılmış olanıdır. İhtifacı lakabıyla tanınan, kendisi de mevlevi olan Mehmet Ziya Bey yazmıştır. Kendisinin bu tekkeye intisabı vardır ve mezarı Bahariye Tekkesi'nin yakınındadır. Mevlevi olduğu için, tekkeler kapandıktan sonra Bahariye'nin yakınına gömülmüştür. Bir de kitabı vardır, zannediyorum yeni harflerle de basıldı o kitap; Tercüman yayınları arasında.

Bir konuya daha temas edeceğim: Bilmiyorum kaldı mı, ben çoktan beri gitmiyorum oraya. Bu külliye, gördüğünüz gibi büyük muazzam bir külliye. Bu külliyenin bir hazire duvarı vardı, dar bir sokağa bakıyordu ve oradan da Hal'e geçiş vardı, kamyonlar gümbür gümbür geçiyordu. Bu hazire duvarında, çok enteresan, parmaklık babaları vardı. Bu babalar gayet ince, dört köşe yapılmış, hepsinin tepeleri Mevlevi sikkesi biçiminde yontulmuştu. Küçük küçük Mevlevi sikkeleri şeklinde birer topuzları vardı. Fakat kamyonlar bunlara çarpa çarpa, bunları tahrip ediyorlar idi benim gördüğümde. Bugün ne kaldı bilmiyorum.

Bu arada, yine herhalde anılması gereken bir kişi, zavallı, pejmurda bir adam vardı, bu tekke için çırpınıp durdu orada ve her yere müracaatlar yapmış, şikâyetler yapmış, yazılar yazmış, "Hiç kimse kulak asmıyor" diyordu. Ben, Anıtlar Kurulu adına buraya gittiğimde, iki elini açtı, "Allah'a şükür nihayet birisi geldi" dedi. Yani, o adamcağızın da biraz çırpınması olmasaydı, belki sizin son gördükleriniz de görülmeyecekti. Hiç değilse o adamın adını da anmak gerekli; tekkenin son kalan enkazının hiç değilse kurtulması için çırpınmış bir kişi.

Son söyleyeceğim bir husus da: Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir arşivden bahsettiniz. İşte isteyenler faydalansın falan... Bilmiyorum, isteyenler faydalanıyor mu; fakat, bir zamanlar bir takım kişiler bu resimlerin üzerine oturdular ve Türklerden birisinin bu resimlerden faydalanmaması için ellerinden geleni yaptılar. Bunu bilhassa belirtmek isterim burada. Ancak, yurt dışından gelenlere, "Buyurun mösyö, buyurum mister" diyerek önlerine atıldı bu fotoğraflar. Onlar da kitaplarında bunları bol miktarda kullandılar. Ama, bizlerden birisi, şahsen ben kendim bunu burada ifade edebiliyim- gittiğimiz zaman, "Aman efendim, işte böyledir, böyledir..." diye bunlar çıkmadı ortaya. Bunu da burada arz etmek, bir vicdan borcu; yani bilirsiniz...

Teşekkür ederim.

90. Bkz. AH.Tanpınar, **Beş Şehir**, Ankara 1946, 139-140.